

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) şimdi ne olacak?

Eylül 2014

Otizmi olan çocukların eğitim-öğretim hizmetlerinin etkililiğinin artırılması amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Tohum Otizm Vakfı arasında "Otizmli Çocukların Eğitiminde İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır.

Protokol kapsamında otizmli çocukların eğitsel değerlendirme ve tanılama sürecinde çalışan Rehberlik ve Araştırma Merkezi personeli ile otizmli çocuklarla çalışan öğretmenlerin eğitimi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca toplumsal bilincin oluşturulması ve otizm konusunda bilgi verilmesi amacıyla otizmli çocukların aileleri ile alanda çalışan öğretmenlere yönelik eğitim materyali hazırlanmıştır.

İçindekiler

Tohum Otizm Vakfı

1. Otizm Spektrum Bozukluğu nedir?
2. Bu kitapçık kimler için hazırlanmıştır?
3. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuk ailesi olarak nelere hazırlıklı olmak gerekir?
4. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklar hangi eğitim ve terapi hizmetlerinden yararlanabilirler?
5. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklarda davranış sorunlarıyla nasıl başa çıkılabilir?
6. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklarda iletişim becerileri nasıl geliştirilebilir?
7. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklarda bağımsızlık, seçim yapma ve sosyal etkileşim becerileri nasıl geliştirilebilir?
8. Kaynaştırma eğitimi alan Otizm Spektrum Bozukluğu olan öğrencilere nasıl destek olunabilir?
9. Acil durumlarda neler yapılabilir?
10. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklar için hangi kurumlara başvurulabilir?
Kaynakça

Tohum Otizm Vakfı

Tohum Otizm Vakfı 15 Nisan 2003'de kâr amacı gütmeyen, kamu yararına bir sağlık ve eğitim vakfı olarak Sayın Mine Narin'in başkanlığında kurulmuştur. Vakfın toplam 26 kurucusu vardır. Vakfın kuruluşu iki yıl süren bir ön çalışma sonucunda gerçekleşmiştir.

Tohum Otizm Vakfının vizyonu, Türkiye'de otizm spektrum bozukluğu ve diğer Yaygın Gelişim Bozuklukları'nın erken tanınması; tanı alan çocukların ve ailelerinin sağlık ve eğitim gereksinimlerinin dünya standartlarında karşılanmasıdır.

Tohum Otizm Vakfı'nın Misyonu:

- OSB ve diğer YGB olan çocukların ve ailelerinin çağdaş toplum koşullarında yaşamlarını sürdürebilmeleri için bilgi ve destek gereksinimlerinin karşılanması,
- OSB ve diğer YGB olan çocukların erken yoğun özel eğitim almaları, daha sonra ise en az kısıtlayıcı eğitim ortamına yerleştirilmeleri,
- OSB ve diğer YGB konusunda gereken eğitimi vermek üzere eğitmen kadroları yetiştirilmesinin özendirilmesi, eğitim ve araştırma yapılmasının sağlanması,
- OSB ve diğer YGB konusunda ülke çapında yürütülen sağlık ve eğitim hizmetlerinin desteklenmesi ve iyileştirilmesi,
- OSB ve diğer YGB konusunda tarama, ayrıntılı değerlendirme ve tanılama süreçlerinin dünya standartlarına getirilmesi ve ülke çapında yaygınlaştırılması,
- OSB ve diğer YGB konusunda bilinçli bir kamuoyunun oluşturulmasıdır.

Tohum Otizm Vakfı'nın İlkeleri:

- Bilimsellik
- Önderlik ve Öncülük
- Paylaşımcılık
- Kurumlar arası iletişim ve işbirliği
- Kaynaklarda etkinlik
- İnsana ve çocuğa değer vermek ve en iyi hizmet haklarını gözetmek

Tohum Otizm Vakfı'nın değerleri ise:

- Otizm spektrum bozukluğu olan bireyler ve ailelerinin yaşam kalitesini artırmak üzere üstün çaba sarf etmek,
- Farklı görüşleri dinlemek, anlamaya çalışmak,
- Çok kültürlülüğe ve farklılıkların önemine inanmak ve bununla paralel olarak kaynaştırma uygulamasına önem vermek,
- Değişime ve gelişime inanmak; dolayısıyla vakıf personelinin niteliklerinin geliştirilmesi için uygun koşullar sağlamak,
- Gönüllülerimiz ve profesyonellerimizle işbirliği içinde olmaktır.

Tohum Otizm Vakfı, yukarıda belirtilen misyon, ilkeler ve değerler doğrultusunda çalışmalarını büyük bir hızla ve titizlikle sürdürmektedir

Otizm Spektrum Bozukluğu nedir?

Otizm Spektrum Bozukluğu nedir?

Otizm spektrum bozukluğu, doğuştan gelen ve belirtileri yaşamın ilk üç yılında kendini gösteren bir gelişimsel yetersizlik ve nörolojik bozukluktur. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de kaç çocuktan birinin otizm spektrum bozukluğundan etkilendiği bilinmemektedir. Ancak, son yıllarda gelişmiş ölkelerde yürütölen kapsamlı yaygınlık çalışmaları, 88 çocuktan birini (her 54 erkek çocuktan birini ve 252 kız çocuğundan birini) etkilediği kabul edilmektedir. OSB’nin erkek çocuklarındaki yaygınlığı kız çocuklarına göre dört kat daha fazladır. Bu orana göre otizm spektrum bozukluğunun çocuklarda rastlanan en yaygın nörolojik bozukluktur. Otizm spektrum bozukluğunun genetik temelleri olduğu yönünde güçlü bulgular vardır; ancak sorumlu olan gen mekanizma henüz anlaşılamamıştır. Ayrıca, genetiğin yanı sıra bazı çevresel tetikleyicilerden de kuşkulanılmaktadır.

Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı beşinci Basımı’nda (DSM-5) otizm spektrum bozukluğu olan tüm bireylerin iki temel alanda yetersizlik gösterdiği görölmektedir: (a) sosyal iletişim ve sosyal etkileşimde yetersizlik, (b) tekrarlanan/takıntılı davranışlar ve sınırlı ilgiler ve etkinlikler.

Yukarıda sıralanan özelliklerle birlikte birçok çocukta huysuzlanma, kendisine ya da çevresine yönelik saldırgan davranışlara, beslenme ve uyku sorunlarına sıklıkla rastlanır. Uygun özel eğitim ve terapi hizmetleri sağlanmadığında, belirtilen yetersizlikler ve davranış sorunları giderek ağırlaşır. Gerekli hizmetler sağlandığında ise çocukların pek çoğu topluma kazandırılabilir. Sağlanması gereken hizmetlerin neler olduğundan kitapçığın ilerleyen bölümlerinde söz edilmektedir.

Aşağıda, otizm spektrum bozukluğunda gözlenen sorunlar ayrıntılı olarak açıklanmaktadır:

A. Sosyal İletişim ve Sosyal Etkileşim:

- Göz kontağı kuramama, vücut dilini anlamama ve kullanamama, parmakla işaret ederek gösterme gibi jestleri anlama ve kullanmada yetersizlik, yüz ifadelerinde ve söze olmayan iletişimlerinde sınırlılık gibi sosyal etkileşim kurma amacıyla kullanılan sözel olmayan iletişim davranışlarında yetersizlik
- Karşılıklı konuşma başlatma ve sürdürmede yetersizlik, ilgileri ve duyguları paylaşmada sınırlılık, sosyal iletişim başlatma ya da sosyal etkileşime

tepkide bulunmada yetersizlik gibi karşılıklı sosyal-duygusal tepkilerde yetersizlik

- Sosyal bağlamlara uygun davranamama, hayali oyun oynayamama, arkadaş edinememe ve akranlarına karşı ilgisizlik gibi ilişki kurma, sürdürme ve ilişkiyi anlamada yetersizlik

B. Tekrarlanan/Takıntılı Davranışlar ve Sınırlı İlgiler ya da Etkinlikler

• Tekrarlanan ya da takıntılı motor davranışlar, nesne kullanma ya da konuşma

- Aynılık üzerinde ısrar etme, rutinlere aşırı bağlılık
- Yoğunluğu açısından anormal denilebilecek derecede takıntılı ve sabit ilgilere sahip olma

• Belli ses, doku ya da koku gibi duyuşal uyarılara karşı aşırı tepkili olma ya da tepkisiz kalma.

Bir çocuğa otizm spektrum bozukluğu tanısı konulabilmesi için yukarıda sıralanan belirtilerin tümünü göstermesi gerekmez. Hemen hemen herkes bu belirtilerden bazılarını, en azından belli durumlarda gösterebilir. Ayrıca, belirtiler erken gelişim dönemlerinde görülür. Ancak, üç yaştan önce görülme noktasında esneklik getirilmiştir. Buna göre yaşamın ilerleyen zamanlarında da bireylerde otizm spektrum bozukluğu görülebilmektedir. Belirtiler sosyal, mesleki ve diğer alanlarda bireyin anlamlı ölçüde yetersizlik göstermesine yol açar. Bu farklılıklar zihinsel yetersizlik ya da genel bir gelişimsel gecikme ile açıklanamadığında otizm spektrum bozukluğu ile açıklanabilir. Bazı bireylerde zihinsel yetersizlik ve otizm spektrum bozukluğu birlikte görülebilmektedir.

Tanı koymak, hangi belirtilerin, hangi ortamlarda ve hangi yoğunlukta olduğunun belirlenmesiyle yürütölen çok karmaşık bir süreçtir. Bireylerin otizm spektrum bozukluğundan etkilenme düzeyi gereksinim duydukları destek düzeyi ile ilgili olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, tanıyı yalnızca bu konunun uzmanları olan çocuk ve ergen ruh sağlığı uzmanları (psikiyatrları) ile çocuk nörologları koyabilir.

**Bu kitapçık
kimler için
hazırlanmıştır?**

Bu kitapçık kimler için hazırlanmıştır?

Elinizde bulunan kitapçığın hedef kitlesi, otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip anne-babalar ve diğer aile üyeleri ile bu çocuklara hizmet veren eğitimciler ve diğer uzmanlardır. Kısaca, bu kitapçık bir otizmli çocukla etkileşen herkese yönelik olarak kaleme alınmıştır. Otizmli çocuklarla etkileşen herkesin birbiriyle tutarlı hareket etmesinde büyük yarar vardır. Bu nedenle, bu kitapçıktan yararlanan tüm anne-babalara, çocuklarının eğitimcilerinin de kitapçığı okumalarını sağlamalarını önemle hatırlatmak isteriz.

Kitapçıkta, çeşitli ortam ve durumlarda otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ne gibi zorluklar yaşadıklarına ilişkin bilgiler; ayrıca, bu zorlukların aşılmasında başvurulabilecek etkili çözümlere ve kaynaklara ilişkin öneriler yer almaktadır. Tohum Otizm Vakfı bu önerileri, otizm alanında kendi bünyesinde yıllardır yürüttüğü bilimsel dayanaklı uygulamalara bilimsel araştırmalara ve etkili uygulama yöntemlerine dayalı olarak büyük bir titizlikle derlemiştir. Ancak, bazı otizmli çocuklar için yapılması gerekenler bu kitapçıkta anlatılanlardan çok daha fazla ve karmaşıktır. Dolayısıyla, bu kitapçığı otizmli bir çocukla etkileşmek ve eğitime başlamak için bir ilk adım olarak düşünebilirsiniz. Bazı çocuklar için bu ilk adımın üzerine birkaç adım daha atmak büyük ilerlemelere yol açabilecekken; çoğu otizmli çocuk için yüzlerce yeni adıma ihtiyaç olacaktır.

Unutulmamalıdır ki, süresi ya da zorluk derecesi ne olursa olsun her yolculuk ileriye doğru atılacak bir adımla başlar!

Bu kitapçık, Milli Eğitim Bakanlığı ve Tohum Otizm Vakfı işbirliğiyle hazırlanmış olan 'Otizm Spektrum Bozukluğu Eğitim Kitinin' tamamlayıcısıdır. Otizm Spektrum Bozukluğu Eğitim Kitinde; Otizm Spektrum Bozukluğu El Kitabı, Eğitim Hakkı El Kitabı, Kimlere Danışabilirim? Otizmli Bir Çocuğun Ağzından Otizm ve Uzmanların, Ailelerin ve Yetkililerin Ağzından Otizm CD'si yer almaktadır.

Tohum Otizm Vakfı tarafından hazırlanan ikinci kitapçık olan 'Otizm Spektrum Bozukluğu Eğitim, Terapi ve Tedavi Yöntemleri' kitapçığında da, otizm alanında yaygın olarak kullanılan yöntemlerin özellikleri ve bilimsel temelleri açıklanmaktadır. Otizmli çocuk anne-babalarına ve otizmli çocuklara hizmet veren tüm eğitimci ve uzmanlara, birbirini tamamlayıcı özellikte olan bu her kitapçıkları birlikte okumalarını öneririz.

**Otizm Spektrum
Bozukluğu olan
bir çocuğun ailesi
olarak nelere
hazırlıklı olmak
gerekir?**

Otizm spektrum bozukluğu olan bir çocuğun ailesi olarak nelere hazırlıklı olmak gerekir?

Otizimli bir ocuk buytmek oldukça stresli, yorucu ve zaman alıcı bir uğraştır. Diğer yetersizlik türlerine kıyasla, otizm spektrum bozukluğu olan ailelerde anne-babaların stres düzeyleri daha yüksektir ve aile içi dinamiklerde daha fazla sorun grlmektedir. Uzmanlar, ailelerin uyum sürecinde yaşadıklarınını üç başlık altında ele almaktadırlar: (a) otizm spektrum bozukluğu tanısını kabullenmek, (b) otizm spektrum bozukluğuna yönelik olumlu bakış açısı geliştirmek, (c) tükenmişlikten kurtulmak. Bu aşamaların her biri aşağıda kısaca ele alınmaktadır:

- **Otizm spektrum bozukluğu tanısını kabullenmek:** Aileler çocuklarına otizm spektrum bozukluğu tanısı konulduğu anda çok yoğun bir stres yaşarlar. Bu yoğun stres zamanla yerini çocukları için neler yapılabileceğini araştırma çabalarına bırakır. Zamanla taşlar yerine oturur ve kabullenme başlar. Kabullenme süreci ne kadar hızlı gerçekleşirse, aile için de ocuk için de işler o ölçüde kolaylaşır. Kabullenme sürecinin hızlanmasında doğru uzmanlara ve bilgilere ulaşmak, benzer durumdaki ailelerle ilişki içine girmek, sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapmak ve dostlardan destek almak büyük önem taşır.

- **Otizm spektrum bozukluğuna yönelik olumlu bakış açısı geliştirmek:** Ailenin otizme ve otizmli çocuğa yönelik bakış açısı ve beklentileri ne kadar olumlu olursa, ailenin stresi de aynı oranda azalacaktır. Dolayısıyla, aile ufak gelişmeleri fark etmeyi ve bunlardan mutlu olmayı öğrenmek için çaba göstermelidir. Bu süreçte, çocuğa yönelik gerçekçi beklentiler geliştirmek ve ulaşılabilir amaçlar saptamak da çok işe yarayacaktır.

- **Tkenmişlikten kurtulmak:** otizm spektrum bozukluğu olan ocuk ailelerinde sıklıkla fiziksel, bedensel ve ruhsal tükenmişlik durumuna rastlanır. Bu durumla ilgili olarak; aile üyelerinin mutlaka kendilerine zaman ayırmaları, hiç değilse haftada birkaç saat yalnızca kendileri için bir şeyler yapmaları önerilebilir. Unutulmamalıdır ki, tükenmişlik yaşayan bir anne-babanın çocuğuna sağlayacağı yararlar önemli ölçüde azalacaktır. Anne-babalar, sırf çocukları için bile olsa kendilerine iyi bakmalıdırlar. Bu amaçla spor, yoga, gevşeme egzersizleri gibi etkinliklerden yararlanmak çok önemli yararlar sağlayabilir. Ayrıca, gerektiğinde ruh sağlığı uzmanlarından psikolojik destek almaktan da kaçınılmamalıdır.

**Otizm spektrum
bozukluğu olan
çocuklar hangi
eğitim ve terapi
hizmetlerinden
yararlanabilirler?**

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar hangi eğitim ve terapi hizmetlerinden yararlanabilirler?

Bugün için otizm spektrum bozukluğunun nedenleriyle ilgili bilinenler, otizmin tam olarak ne ya da nelerden kaynaklandığını göstermemektedir. Otizm spektrum bozukluğunun genetik temelleri olduğu yönünde güçlü bulgular vardır. Ancak, otizme tek bir genin değil çok sayıda genin yol açtığı düşünölmektedir ve bu genler henüz tam olarak belirlenebilmiş değildir. Ayrıca, çevre kirliliği ya da zehirli maddeler gibi bazı çevresel tetikleyicilerden de kuşulanılmaktadır. Ancak, bunlar da henüz tespit edilememiştir. Diğer taraftan Dünya'nın değişik ölkelerinde çok sayıda araştırmacı yoğun bir biçimde otizmi daha iyi anlamaya ve nedenlerini ortaya koymaya yönelik önemli araştırmalar yürötmektedir. Dolayısıyla, bugün sahip olduğumuz bilgilerle, otizm spektrum bozukluğunun oluşumunu önlemek henüz mümkün değildir. Ayrıca, otizm spektrum bozukluğu bireyler için etkili tıbbi tedavi yöntemleri de henüz yoktur; ancak, etkili eğitim yöntemleri vardır. Eğitimin etkili olabilmesi için; çok erken yaşlarda başlaması, çok yoğun olması ve kesintisiz olarak verilmesi gerekmektedir. Böyle bir eğitim alan otizm spektrum bozukluğu olan çocukların yarısına yakını eğitimlerinin ve yaşamlarının geri kalanını normal gelişim gösteren akranlarıyla bir arada sürdürebilmektedir.

Otizm spektrum bozukluğuna yönelik etkili eğitim uygulamalarının ortak özellikleri dikkate alındığında, etkili eğitim sunmaya ilişkin olarak şu önerilerde bulunulabilir:

- Eğitim olabildiğince erken başlamalıdır: Eğitime, çocuğa otizm tanısı konulur konulmaz başlanmalıdır. Günümüzde otizm tanısı 3 yaştan önce konabilmektedir. Dolayısıyla, eğitime de 3 yaştan önce, hiç olmazsa 5 yaştan önce başlamak çok önemlidir.
- Eğitim yoğun olmalıdır: Yoğunlukla ilgili görüşler farklılaşmakla birlikte, günümüzde kabul gören yoğunluk, eğitimin haftada en az 20 saat olmasıdır. Eğitimin yoğunluğu haftada 40 saate kadar çıkabilmektedir.
- Gerektiği kadar bire-bir eğitime yer verilmelidir: Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların pek çoğu en az 6 ay süreyle bire-bir eğitim aldıktan sonra grup eğitimine hazır hale gelmektedir. Bazı çocuklarda bire-bir eğitim ihtiyacı çok daha uzun sürebilmektedir.

- Eğitim kesintisiz olmalıdır: Kesintisizlik, mümkünse haftada yedi gün, yılda 12 ay anlamına gelmektedir.

- Eğitimde özel bir müfredat kullanılmalıdır: Otizmliler çocuklara, gelişim yetersizliği gösteren diğer çocuklara öğretilmesi pek de gerekmeyen dikkati yöneltme, yönergelere uyma, taklit, ortak dikkat, sosyal etkileşim, karşılıklı sohbet etme gibi bazı özel becerileri çok özel tekniklerle öğretmek gerekir. Bu tür becerilerin kazanımında gelişmeler gerçekleştiğinde otizmliler çocuğun gereksinimine göre diğer becerilerin öğretimine yer verilir. Dolayısıyla, otizmliler çocukların eğitiminde mutlaka otizme yönelik hazırlanmış özel müfredatlar kullanılmalıdır.

- Eğitimde uygulamalı davranış analizine dayalı yöntem ve tekniklere yer verilmelidir: Uygulamalı davranış analizine (ABA: Applied Behavior Analysis) dayalı olup otizmliler çocuklarda etkili olduğu bilimsel araştırmalarla gösterilen pek çok yöntem ve teknik vardır. Bunların belli başlıları; ayırık denemelerle öğretim, fırsat öğretimi, etkinlik çizelgeleri, replikli öğretim, videoyla model olma, ipucu sunma ve ipucunu geri çekme, davranışa şekil verme, uyarı uyarlamalarıyla öğretim ve işlevsel analizdir. Otizmliler bir çocuğun eğitiminde bu yöntem ve teknikler olabildiğince kapsamlı bir şekilde kullanılmalıdır. Davranış analisti, öğretmen ve diğer uygulamacılar öğretilmesi planlanan becerilere ve çocuğun öğrenme özelliklerine bağlı olarak söz edilen bu uygulamalardan hangilerinin kullanılacağına karar verebilirler. Bu yöntem ve tekniklerle ilgili bilgileri 'Otizmde Eğitim, Terapi ve Tedavi Yöntemleri' kitapçığında Tohum Otizm Vakfı'nın katkılarıyla Türkçeye uyarlanan 'Otizmliler Çocukların Eğitiminde Etkinlik Çizelgelerinin Kullanım ile Otizmliler Çocuklara Konuşma Becerilerinin Kazandırılması' kitaplarında ve Tohum Otizm Vakfının web sitesinde bulabilirsiniz.

- Çocuğun bireysel özellikleri dikkate alınmalıdır: Eğitim, çocuk için etkili olan ödülleri, çocuğun duyuşsal özellikleri, çocuğun takıntıları, çocuğun beslenme ve uyku düzeni vb. dikkate alınarak tasarlanmalı ve yürütülmelidir.

Otizmliler çocukların eğitimine destek sağlamak amacıyla, dil ve konuşma terapisi ile uğraşma terapisi başta olmak üzere çeşitli terapi ve tedavi uygulamaları da yürütülmektedir. Ancak, tüm terapi ve tedaviler eğitimin yanı sıra uygulanmakta, eğitim olmaksızın bunların hiçbirisi tek başına etkili olmamaktadır. Otizmliler çocuklarla yürütülen uygulamaların her birine ilişkin ayrıntılı bilgileri Tohum Otizm Vakfının 'Otizm Spektrum Bozukluğunda Eğitim, Terapi ve Tedavi Yöntemleri' kitapçığında ve Vakfın web sitesinde bulabilirsiniz.

**Otizm spektrum
bozukluğu olan
çocuklarda
davranış
sorunlarıyla nasıl
başaya çıkılabilir?**

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda davranış sorunlarıyla nasıl başa çıkılabilir?

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda rastlanan davranış sorunlarıyla bağlantılı özellikler şunlardır:

- Esnek olmamak
- Rutinlere aşırı bağlılık
- Aynılıkta aşırı ısrar
- Yeni ve karmaşık çevresel uyarılara katlanamamak
- Sosyal kopukluk
- Kendi gözlemlerine dayalı olarak öğrenmede yetersizlik
- Sosyal pekiştireçlerden çok içsel pekiştireçlerin etkisinde olmak
- Karşı çıkma/ret etme eğilimi

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda, otizmle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili çeşitli davranış sorunlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Söz konusu davranış sorunlarıyla başa çıkmaya yönelik etkili uygulamaların çoğu, uygulamalı davranış analizine (ABA: Applied Behavior Analysis) dayalıdır.

Uygulamalı davranış analizine dayalı çalışmalarda öncelikle pekiştireçlerden (ödüllerden) yararlanılmaktadır. Aşağıda, günlük yaşamda ve eğitim ortamlarında kullanılan pekiştireç çeşitleri sıralanmaktadır:

- Yiyecek-içecek pekiştireçleri: Kişinin yemekten-içmekten hoşlandığı her türlü yiyecek ve içecektir.
- Nesne pekiştireçleri: Oyuncak, kırtasiye malzemesi, süs eşyası vb. gibi kişinin sahip olmaktan hoşlandığı nesnelerdir.
- Sosyal pekiştireçler: Başkaları tarafından yapılan onaylama, sözel övgüde bulunma, gülümseme, sarılma, baş okşama vb. sosyal açıdan önemli davranışlardır.
- Etkinlik pekiştireçleri: Oyun oynama, trambolinde zıplama, TV izleme, kitap okuma, müzik dinleme vb. kişinin yapmaktan hoşlandığı etkinliklerdir.
- Sembol pekiştireçler: Kendi başına anlamı olmayıp, diğer pekiştireçlerle değiş-tokuş edilebilen yıldız, marka vb. sembollerdir.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların pek çoğunda sosyal pekiştireçler yeterince etkili olmamaktadır. Bu nedenle, özellikle eğitimin ilk zamanlarında, yiyecek-içecek, nesne ve etkinlik pekiştireçlerine yoğun olarak

yer verilmektedir. Bu pekiştireçler sunulurken yanı sıra sosyal pekiştirme de yapılmalıdır (Örneğin, "Bana bak" yönergesini yerine getiren çocuğa hoşlandığı yiyecekte küçük bir miktar verirken 'Bana baktın aferin sana' demek). Böylece, zamanla sosyal pekiştireçler de etkili olmaya başlayacaktır.

Davranış üzerinde istenen etkinin görülebilmesi için pekiştireç artırılmak istenen davranıştan hemen sonra ve yalnızca belli davranışlara bağımlı olarak sunulmalıdır. Ayrıca, kullanılan pekiştireç, kolayca doyuma yol açmayacak özellikte olmalıdır. O nedenle, pekiştireçlerin küçük miktarlarda ya da kısa sürelerle verilmesi önerilmektedir. Pekiştireç, bireyin özellikleriyle (örneğin; yaşı, cinsiyeti, gelişim düzeyi, kişilik özellikleri, ilgi alanları vb.) uyuşmalıdır. Pekiştirilecek davranışın gerçekleşmesine zemin hazırlamak için, çocuğa hangi davranıştan sonra ne elde edeceği de anımsatılmalıdır. Pekiştireç sunulmasına bağlı olarak davranışta istenen ölçüde ulaşıldığında pekiştireçlerin sunulma sıklığı ve/veya şiddeti seyrekleştirilmelidir.

Otizm spektrum bozukluğunda sık rastlanan davranış sorunlarından biri öfke nöbetleridir. Öfke nöbeti; bağırma, tepinme, kendisine yönelik saldırganlık gösterme, çevresine yönelik saldırganlık gösterme vb. davranışları içeren durumlar için kullanılan kavramdır.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda bazı öfke nöbetlerinin bazı durumlardan sonra başladığı gözlenmektedir. Örneğin; yüksek sesli bir uçak geçmesi, çocuğun süt içmesinin engellenmesi, okulda zil çalması, komşunun köpeğinin aniden havlaması, televizyonun kapatılması vb. Bu durumlardan bazılarını kontrol altına almak olasıdır. Örneğin, okuldaki zil sesinin yumuşatılması mümkün olabilir. Ancak, böyle durumların pek çoğuna müdahale etmek mümkün değildir ya da uygun değildir. Örneğin, uçak geçmesini önleyemezsiniz ya da televizyonu sürekli olarak açık tutamazsınız.

Öte yandan, öfke nöbetlerinin önemli bir bölümünün istenmeyen bir durumdan kurtulmaya yol açtığı da gözlenmektedir. Örneğin, öfke nöbeti gösteren çocuklar kendilerine zor gelen çalışmalardan, istemedikleri yemeklerden, sevmedikleri ortamlardan kurtulabilmektedir. Öfke nöbeti sırasında çocuğa anne-babalar ya da öğretmenler "Peki, çalışmak istemiyorsan masadan kalkabilirsin." ya da "Tamam, hadi biraz teneffüs yapalım." diyerek genellikle çocuğu serbest bırakırlar. Dahası, çocuğu sakinleştirmek için herkes başına toplanır, bazıları çocuğun saçını okşarken bazıları 'gel sana çikolata vereyim' gibi tekliflerde bulunur. Bu çabalar çoğu kez sonuç verir ve çocuk

sakinleşir. Ancak, bu sonuç çok büyük bir tuzaktır çünkü çocuk ne zaman başkalarının ilgisini çekmek ya da bir şeylerden kurtulmak istese öfke nöbeti göstermeye başlayacaktır.

Özetle, öfke nöbetleri çevredekiler tarafından öyle ya da böyle pekiştirilmektedir. Dolayısıyla, öfke nöbetleriyle başa çıkmak için: (a) çocuğa, istemediği durumlardan kurtulmak için öfke nöbeti göstermek yerine, sözlerle, jestlerle, resimlerle vb. neyi istediğini ve neyi istemediğini belirtmeyi öğretmek, (b) öfke nöbetlerini görmezden gelmek gerekir.

Sistemik görmezden gelme uygulamasına sönme denir. Sönme, daha önce pekiştirilmekte olan bir davranışın pekiştirilmemesine bağlı olarak davranışın azalmasıdır. Sönme uygulaması, sosyal pekiştireçlerle pekiştirilmekte olan davranış sorunlarının azaltılmasında oldukça etkilidir. Sönme uygulamasında, çocuk saldırganlık davranışları göstermeye başladığında, çevresindeki kişiler onu görmezden ve duymazdan geleceklerdir. Böyle bir durumda ilk beklediğimiz değişiklik çocuğun daha da saldırganlaşmasıdır çünkü sönme uygulamasının ilk etkisi, davranışı artırmak ve çeşitlendirmek olacaktır. Ancak, sönme uygulaması belli bir süre kararlı ve tutarlı şekilde sürdürülebilirse, bu sorunda önemli azalmalar gözlenecektir; hatta sorun tümüyle ortadan kalkabilecektir.

Sönme tek başına uygulanabilecek bir teknik değildir. Sönme uygulamasıyla çocuğun davranış sorunlarını azaltmaya çalışırken, bir yandan da çocukta artırılması hedeflenen uygun davranışlar etkin şekilde pekiştirilmelidir. Örneğin, daha uygun biçimde ilettiği istekleri yerine getirilmeli; böylece, bu davranışlar etkili biçimde pekiştirilmiş olmalıdır. Ancak, zamanla her isteğin anında yerine getirilemeyeceği de uygun teknikler yoluyla çocuğa öğretilmelidir.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda sık rastlanan bir diğer davranış sorunu kendini uyarıcı davranışlardır. Kendini uyarıcı davranışlar çocuğun ilişkisiz zaman ve ortamlarda tekrar tekrar yaptığı sallanma, çarpınma, parmak ucunda koşma, tabak çevirme, bir nesneye parmak ucuyla tık tık yapma, belli sözleri tekrarlama gibi takıntılı davranışlardır. Bu gibi kendini uyarıcı davranışların esas olarak içsel pekiştireçlere bağlı olarak yapıldığı kabul edilmektedir. Öte yandan, içsel pekiştireçleri, yani kişinin aldığı doyumunu ve hazzı ortadan kaldırmak çok zordur. Dolayısıyla, kendini uyarıcı davranışlar için de çevresel davranış yönetimi tekniklerine başvurulmalıdır.

Kendini uyarıcı davranışlar sırasında çocuğun ilgisi başka yöne çekilmeli

ve kendini uyarıcı davranışlar yapmaması etkili biçimde pekiştirilmelidir. Ayrıca, çocuğu takıntılı davranış yapmaması için uyardıktan, böyle davranışlar yaptığında ellerine vurmaktan vb. önemle kaçınılmalıdır. Çünkü bu tür uyarılar, o an için işe yarar gibi görünse bile, uzun dönemde bu tür davranışların artmasına yo açabilmektedir. Ayrıca, çocuklarda uyarı bağımlılığına da neden olmaktadır.

Kendini uyarıcı davranışları önlemek için şu pratik önerilerden de yararlanılabilir:

- *Sert yüzeyli masa ve sehpa gibi mobilyalar üzerinde nesne döndürme, tıkladma vb. hareketler yaparak bu hareketlerden çıkan sesleri dinleme:* Bu takıntıyı önlemek için bu tür mobilyaların üzeri ses çıkmasını önleyen yumuşak malzemelerle ya da örtülerle kaplanabilir.

- *Bazı nesnelere ya da ellerini ağza sokma, yalama, ısırma gibi hareketler yapma:* Ağzına götürdüğü nesnelere ya da çocuğun ellerinin, çocuğun hoşlanmadığı bir tada ya da kokuya sahip olması sağlanabilir. Bu amaçla sirke, baharat vb. kullanılabilir.

- *Jaluzi gibi perdelerin arasından sızan ışığa takılma:* Çocuğun uzun sürelerle içinde bulunduğu ortamlarda, takıntıya yol açan jaluzi ve perdelerden kaçınılabilir.

- *Sallanma, zıplama, çırpınma gibi takıntılı bedensel hareketler yapma:* Çocuğun belli zamanlarda, özellikle de pekiştireci hak ettiği durumlarda trambolinde zıplama, salıncakta sallanma, sallanan koltukta oturma vb. şeyler yapmasına fırsat tanınabilir.

Davranış sorunlarının üstesinden gelmek amacıyla uygulanmasına karar verilen planın etkili olabilmesi için bazı hususları akıldan çıkarmamakta yarar vardır:

- *Sabırlı olmak:* Bir davranış değiştirme uygulamasının sonuçları birkaç hafta içinde görülmeye başlayabileceği gibi, 5-6 haftadan önce görülmeyebilir de. Öyleyse, her şeyden önce sabırlı olmaya ihtiyaç vardır.

- *Öncelikle güzellikleri fark etmek:* Her durumda, öncelikle çocukların sorunlu davranışlarını değil olumlu davranışlarını yakalamaya çalışmak gerekir. Fark edilen uygun davranışların fark edildiğinin çocuğa gösterilmesi gerekir. Fark edilmenin kendisi bile, tek başına, çok etkili bir pekiştireç olabilir!

- *Göz ardı edilebilecek özellikteki davranış sorunlarıyla hiç ilgilenmemek:* Mümkün olan her durumda, çocuğun yaptığı problem davranışlarla hiç ilgilenmemek, ama gerçekten hiç ilgilenmemek yerinde olacaktır. Unutmayalım

ki 'Niye öyle yapıyorsun?', 'Çok ayıp', 'Ne yaparsan yap ilgilenmeyeceğim' gibi sorular ve sözler de ilgilenmek demektir! Gözlerimizi dikip bakmak, kulaklarımızı ellerimizle kapamak, parmağımızı sallamak da ilgilenmek demektir. Öyleyse, dikkati yöneltmemek, yani sönme uygulamak demek, çocuğu o anda yok saymak ve hiç istifimizi bozmadan ortamda varlığımızı sürdürmek demektir. Sönmenin, sabırla kullanıldığında çok etkili bir davranış azaltma yöntemi olduğunu her zaman aklımızda tutalım.

- *Tutarlı davranmak:* Davranış değiştirme tekniklerinin uygulanmasında en önemli unsurlardan biri tutarlılıktır. Uygulanmasına karar verilen tekniğin çocukla etkileşimi olan herkes tarafından ve her ortamda uygulanması gerekir. Örneğin, görmezden gelme uygulamasının çok küçük ihlalleri bile bu tekniği etkisizleştirebilir.

- *Sosyal pekiştirmeyi ihmal etmemek:* Diğer pekiştirici çeşitlerini kullanırken, yanısıra, sosyal pekiştireçlere de yer vermek her zaman için çok önemlidir. Böylece etkisiz sosyal pekiştireçler zamanla etkili olmaya başlar. Sosyal pekiştireç sunarken mutlaka içten olmak gerekir. Sosyal pekiştirmede; söz, ses tonu, yüz ifadesi ve beden dili öğelerinin her birinin taşıdığı önemin farkında olmalıyız.

- *Sözümüzde durmak:* Çocuğa 'Şunu yaparsan arkasından bunu yapabilirsin' gibi bir söz verdiğimizde, mutlaka ama mutlaka sözümüzde durmalıyız. Güven kaybı çok daha büyük sorunları beraberinde getirecektir. Tabi bunun da en önemli garantisi, gerçekleştirebileceğimiz şeylerin sözünü vermektir! Ayrıca, sözünü verdiğimiz şeylerin çocuğun kendi başına kolayca ulaşamayacağı türde olmasına özen gösterilmelidir.

- *Seçenekler arasından seçim yaptırmak:* Çocuğa yemesi için ya da yapması için bir şeyleri dayatmak yerine birkaç seçenek sunup seçim şansı tanımak, çocuğun yiyeceği ya da etkinliği sorunsuz kabul etme olasılığını artırıcı bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla, mümkün olan her durumda çocuğa seçenek sunmaya gayret edelim. Sözel dil becerileri sınırlı çocukların sunulan seçenekler arasından seçim yapmalarını kolaylaştırmak amacıyla, seçim sürecinde nesnelere kendilerini ya da resimlerini/fotoğraflarını kullanmak gerekebilir.

- *Kayıt tutmak:* Uygulamaların nasıl yürütüldüğüne ve ne gibi sonuçlar verdiğine ilişkin olarak günlük tutmakta büyük yarar vardır. Böylece, hafızamızın bizi yanıltma olasılığını en aza indirmiş oluruz. Ayrıca, tutulan kayıtlar anne-babaların, öğretmenlerin ve uzmanların birbirleriyle bilgi paylaşımında

bulunmalarını da kolaylaştıracaktır.

Davranış sorunlarıyla başa çıkma ve uygun davranışlar kazandırma konusunda daha ayrıntılı bilgi için Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Okulöncesi ğretmenliği Programında okutulan ‘Davranış ve ğrenme Sorunları Olan ocukların Eğitimi’ kitabına başvurabilirsiniz. Bu kitaba İnternet üzerinden ulaşmak için <http://yunusemre.anadolu.edu.tr> adresinden Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Yeni Nesil ğrenme Portalına erişip ‘Aile ve ocuk Gelişimi’ kategorisinde yer alan ‘Davranış ve ğrenme Sorunları Olan ocukların Eğitimi’ dersini seçebilirsiniz.

**Otizm spektrum
bozukluğu olan
çocuklarda iletişim
becerileri nasıl
geliştirilebilir?**

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda iletişim becerileri nasıl geliştirilebilir?

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda sık rastlanan iletişim özellikleri şunlardır:

- Başkalarının söylediklerini anlamada (*alıcı dilde*) yetersizlik
- Başkalarına derdini anlatmada (*ifade edici dilde*) yetersizlik
- Dili işlevsel kullanmada zorluk
- Konuşma ve jest gelişiminde yetersizlik
- Konuşmada tekdüzelik
- Karşılıklı konuşma başlatma ve sürdürmede yetersizlik

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar, diğer çocukların gelişim sürecinde kendiliklerinden kolayca edindikleri en temel iletişim becerilerinde bile yetersizlik gösterirler. Dolayısıyla, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların anne-babaları ve eğitimcileri, iletişim becerileriyle ilgili neler yapmaları gerektiği ve işe nereden başlamaları gerektiği konularında çaresizlik hissine kapılabilirler.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğun iletişim konusundaki öncelikleri; başkalarının kendisine yönelik ifadelerini anlamak; kendi duygu, düşünce ve ihtiyaçlarını ifade etmek; ayrıca, başkalarıyla sosyal amaçlı etkileşimde bulunmaktır. Bu önceliklerin her birine yönelik olarak eğitim ve terapi ortamlarında çok sistematik, kapsamlı ve uzun süreli programlar uygulanması gerekebilir. Öte yandan, bu uygulamalar için beklerken ya da bir yandan bu uygulamalar sürerken, anne-babalar ve eğitimciler de neler yapmaları gerektiği konusunda yardıma ihtiyaç duyarlar.

Evde ya da okulda çocuklarla etkileşimde bulunurken belli ilkelere dikkat ederek, çocukla iletişim kurabilme olasılığınızı artırabilirsiniz. Uzmanlar, bu amaçla şu ilkelere dikkat edilmesini önermektedir:

- *İletişimde bulunmayı teşvik edici ortamlar hazırlamak:* İletişime zemin hazırlayacak ve heves yaratacak ortamlar oluşturmaya çalışın. Bu amaçla çocuğun sevdiği oyuncaklardan ya da etkinliklerden yararlanabilirsiniz. Ayrıca, çocuğa farklı nesne ya da etkinlikler arasından seçim yapma fırsatları tanıyın. Kendi seçtiği nesnelere bir şeyler yapmak ya da kendi seçtiği etkinliklerin içinde yer almak, çocuğun iletişim kurma hevesini artırıcı rol oynayacaktır.

- *İletişimde bulunmak için fırsatlar yaratmak:* Herhangi bir durumda çocuğun neye ihtiyacı olabileceğini düşünün ve bu nesneyi çocuğa vermeksizin bir süre bekleyin. Çocuk bu nesneyle ilgili bir iletişim girişiminde bulunduğunda; örneğin, nesneyi aramaya başladığında, 'Bunu mu arıyorsun?' ya da 'Bunu mu istiyorsun?' gibi bir soru sorun. Sorunuzda nesnenin adını da kullanabilirsiniz. Çocuktan bir onay ifadesi alır almaz, çocuğa nesneyi verin. Örneğin, çocuğa kağıt verip, boyaları vermeyin ya da bardak verip içine suyu koymayın.

- *Gereksiz soru sormamaya gayret etmek:* Sanıldığına aksine, çok soru sormak, dil gelişimini desteklemek için uygun bir yol değildir. Dolayısıyla, çocuklara yalnızca yanıtını gerçekten merak ettiğiniz sorular sorun.

- *Kısa, net ve anlaşılır şekilde konuşmak:* Çocuğa bir şeyler anlatırken, çocuktan bir şeyler isterken ya da çocuğa soru sorarken kısa, net ve anlaşılır bir ifade kullanın; dolaylı ya da soyut ifadelerden özenle kaçının. Ayrıca, isteklerinizi ve sorularınızı birkaç kereden fazla tekrarlamaktan da kaçının. Anlaşılabilirliği artırmak için jest, mimik ve abartılı ses tonundan yararlanın. Çocuktan yapmasını istediğiniz şeyi çocuk yapmadığında, gerektiği kadar yardımla çocuğun bu isteği yerine getirmesini sağlayın. 'Hadi', 'Beni dinle', 'Buraya bak' gibi sözel uyarılarda bulunmaktan da kaçının. Çünkü bu tür uyarılar hem işe yaramaz, hem de yardım bağımlılığına yol açar.

- *Etkileşim başlatmayı ve etkileşime katılmayı ödüllendirmek:* Çocuğun sözel olan ya da olmayan tüm iletişim girişimlerini mutlaka fark edin ve bir şekilde ödüllendirin. Başla onaylamak, gülümsemek, 'çak' yapmak, gıdıklamak vb. uygun ödüller olarak ilk akla gelenlerdir.

- *Çocukla göz kontağı kurmak:* İletişimde bulunurken çocukla göz kontağı kurmaya çalışın. Ancak, bu konuda çok ısrarcı olup da çocuğu tedirgin etmekten de kaçının. Çocuğun bakışlarını yakalamak için çocukla yüz yüze durmaya ve gözlerinizi onun göz hizasına yaklaştırmaya çalışın.

- *Etkileşimi eğlenceli hale getirmek:* Çocukla etkileşirken rahat ve keyifli bir havada olun. Unutmayın ki, hiç kimse bunalıcı ve stresli bir iş yapmaya can atmaz!

Eğer çocuk seslerle ya da jestlerle bir şeyler iletmek amacıyla girişimde bulunmuyorsa, bu çocukla çalışmaya karşılıklı sıra alma etkinlikleriyle başlayabilirsiniz. Sıra alarak oynanan tüm oyunlar iletişim gelişimine katkıda bulunur. Bu amaçla çocuğun sevdiği top, araba ya da hareket edebilen başka

oyuncakları kullanabilirsiniz. Sırayla birbirinize oyuncağı itebilirsiniz ya da sırayla birbirinize topu yuvarlayabilirsiniz.

Örneğin, çocukla aranızda küçük bir mesafe bırakarak yere karşılıklı oturun ve 'bir-iki-üüüç' diye yüksek sesle sayarak topu çocuğa yavaşça yuvarlayın. Gerekirse çocuğun topu tutmasına yardımcı olun. Daha sonra da çocuğun ellerini topun üzerine, kendi ellerinizi de çocuğun ellerinin üzerine koyun ve yine 'bir-iki-üüüç' diye sayarak çocuğun topu yavaşça size yuvarlamasını sağlayın. Bu çalışmaya her gün birkaç kez yer verebilirsiniz. Çocuk kendiliğinden topu yuvarlar hale geldiğinde, aranızdaki mesafeyi yavaş yavaş arttırabilirsiniz. Aynı etkinliği araba vb. başka araçlarla da yapabilirsiniz.

Çocuğun yapmaktan çok hoşlandığı bazı etkinlikleri de iletişim amaçlı kullanabilirsiniz. Örneğin, otizm spektrum bozukluğu olan pek çok çocuk trambolinde zıplamak ya da salıncakta sallanmak gibi etkinliklerden büyük keyif alır. Trambolinde çocukla yetişkin yüz yüze durmuş ve el ele tutuşmuş olarak karşılıklı zıplayabilirler. Arada bir yetişkin zıplamayı keserek bekleyebilir. Çocuk devam etme yönünde bir iletişim girişiminde bulunduğu; örneğin, yetişkinle göz kontağı kurduğunda ya da bazı sesler çıkardığında zıplamaya devam edilebilir. Salıncakta sallanma için de benzer bir süreç izlenebilir. Yetişkin çocuğun arkasında değil de karşısında durarak çocuğu salıncakta sallayabilir. Arada bir salıncağı durdurarak çocuktan bir iletişim girişimi gelmesini bekleyebilir. Bu tür çalışmaların çocuğun iletişim becerilerini geliştirmede çok büyük katkıları olacaktır.

Otizimli çocukların bir bölümü, sözel dil becerilerini edinmekte önemli zorluklar yaşarlar. Bu çocuklara alternatif ve destekleyici iletişim becerileri kazandırmak gerekebilir. Alternatif iletişim, konuşmanın yerini almak üzere bireye kazandırılan işaret dili, resim/fotoğraf vb. iletişim biçimlerine denmektedir. Destekleyici iletişim ise, alternatif iletişim sistemlerinin, sözel iletişimi desteklemek amacıyla ve sözel iletişimin yanı sıra kullanılmasıdır.

Otizimli çocuklarla en yaygın kullanılan alternatif ve destekleyici iletişim sistemleri, replik adı verilen sesli ipuçlarının da kullanıldığı fotoğraflı etkinlik çizelgeleri, diğer görsel sistemler ve doğal jestlerdir. Alternatif ve destekleyici iletişim becerileri, örneğin, çocuğun fotoğraflarla veya replikli fotoğraflarla iletişim kurmayı öğrenmesi, onun konuşmayı öğrenmesini engellemez, tam tersine destekler. Dolayısıyla, çocuğun iletişiminin replikler, fotoğraflar ya da jestlerle desteklenmesi konusunda kaygılanmaya gerek yoktur. Otizimli çocuklara

yönelik kapsamı diğer sistemlere göre sınırlı da olsa bir alternatif ve destekleyici iletişim sistemi de PECS'tir. PECS ile ilgili daha ayrıntılı bilgileri 'Otizmde Eğitim, Terapi ve Tedavi Yöntemleri' kitapçığında ve Tohum Otizm Vakfının web sitesinde bulabilirsiniz. Ayrıca, bu amaçla geliştirilmiş bilgisayar ortamında kullanılabilen çok sayıda uygulama söz konusudur. Bu amaçla Tohum Otizm Vakfı tarafından hazırlanan Android, web ve IOS uygulamalarına ilişkin bilgilere Tohum Otizm Vakfı'nın web sitesinden ulaşabilirsiniz.

**Otizm spektrum
bozukluğu olan
çocuklarda
bağımsızlık,
seçim yapma ve
sosyal etkileşim
becerileri nasıl
geliştirilebilir?**

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda iletişim becerileri nasıl geliştirilebilir?

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda sık rastlanan sosyal etkileşim sorunları şunlardır:

- Yalnızlığı yeğlemek
- Arkadaşlık ilişkileri geliştirememek
- Sosyal oyunlara karşı ilgisizlik
- Etkileşim girişimlerini karşılıksız bırakmak
- Başkalarının duygularına karşı duyarsız olmak
- Zevk ve ilgi paylaşımında yetersizlik
- Sosyal ortamların gereklerini yerine getirememek

Yukarıda sıralanan sosyal etkileşim sorunlarıyla başa çıkmak için kazandırılması gereken beceriler ise şöyle sıralanabilir:

- Genellenmiş taklit
- Uzaktan ve genellenmiş yönerge alma
- Yeni karşılaşılan kişilere tepki verme
- Küçük ve büyük gruplara katılma
- Anlaşılır ve genellenmiş konuşma
- Karşılıklı konuşma
- Öykü ve sosyal olayları anlama
- İşbirlikçi oyun oynama
- Sosyal oyun oynama
- Arkadaşlık ilişkileri sürdürme
- Grup sohbetlerine katılma
- Sosyal duyarlık gösterme

Görüldüğü gibi, yukarıda sıralanan becerilerin her birini kazandırmak için çok özel ve sistematik eğitimlere yer vermek gerekecektir. Ayrıca, her otizimli çocuğa bu becerilerin tümünü kazandırmak da mümkün olmayabilecektir.

Sosyal becerilerin öğretimini ve kullanımını desteklemek amacıyla fotoğrafli ve yazılı etkinlik çizelgelerinden de yararlanılabilmektedir.

Okulöncesi eğitim sınıfında eğitim alan Osman fotoğraflı etkinlik çizelgesi takip ederken

Etkinlik çizelgesi, bireyi bir dizi etkinliği yerine getirmeye yönlendiren fotoğraf ya da sözcük setidir. Etkinlik çizelgesi farklı şekillerde olabilir; ancak, henüz okumayı bilmeyen çocuklar için etkinlik çizelgesi, başlangıçta, her sayfasında çocuğu etkinlikle meşgul olmaya ya da ödüllere yönlendiren fotoğraflı ipuçları bulunan üç veya dört halkalı dosyalardır. Çocuklar, etkinlik çizelgesini açmayı, ilk sayfayı çevirmeyi, fotoğrafı işaret etmeyi, resimde belirtilen materyali almayı, etkinliği tamamlamayı, materyali yerine koymayı ve çizelgeye geri dönmeyi öğrenirler. Çocuklar çizelge izlemede ustalaştığında ve okuma becerisini geliştirdiğinde, fotoğraflı ipucu yerine yazılı ipuçlarına tepki vermeyi öğrenirler. Örneğin, çocuk sayfayı çevirir, ipucunu işaret parmağıyla gösterir, ipucunu okur ve yemek odasına gidip masayı hazırlar; masayı hazırladığında etkinlik çizelgesine geri döner. Yazılı ve fotoğraflı etkinlik çizelgeleri, otizimli bireylere seçim yapmayı kazandırmak amacıyla da kullanılır. Dikkatli ve sistematik bir öğretim yapıldığında, çocuklar sadece etkinlik çizelgesi izlemeyi değil, aynı zamanda tercih ettikleri etkinlikleri seçmeyi ve seçtikleri etkinlikleri sıraya dizmeyi de öğrenirler. Görsel destek uygulamalarının bilgisayar ortamında kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Ayrıca, mobil iletişim araçları da bu amaçla kullanılabilir.

Günlük etkinliklerimizi yapmak, kaçınılmaz olarak konuşmayı gerektirir. Ancak, sosyal etkileşim, otizm spektrum bozukluğu olan bireylerde en önde gelen problemler arasındadır ve öncelikle ele alınması gereken bir konudur.

Bu nedenle, ilk etkinlik çizelgesi sosyal etkileşim gerektiren en az bir etkinlik içermelidir. Henüz konuşamayan bir çocuk, havaya fırlatılmak için birilerine yönelmeyi öğrenebilir; birkaç sözcükle konuşabilen bir çocuk ailesini ya da öğretmenini bulup 'gıdıklanmak' istediğini ifade ederek etkileşime girmeyi öğrenir; cümle kuran bir çocuk tercih ettiği bir etkinlik hakkında talepte bulunabilir; ör: 'Ben sallanmak istiyorum.' Çocuklar etkinlik çizelgesi izleme becerisini kazandığında, çizelgelerine akran etkileşimi de eklenmelidir.

Etkinlik çizelgesi takip etmeyi elle yönlendirme ile öğretiyoruz. Elle yönlendirmede, elimizle çocuğun elinin üzerinden tutarak, fotoğraflı ya da yazılı ipucunu işaret etmesini, materyalini almasını, etkinliğini tamamlamasını, materyalini kaldırmasını ve çizelgesine geri dönmesini öğretiriz. Elle yönlendirme daima çocuğun arkasından yapılır. Çocuk, çizelge takip etme becerisinde ustalaşmaya başladığında, yetişkin aşamalı yardım kullanarak elle yönlendirme ipucunu geri çeker. Çocuklar çizelge takip etme becerisinin basamaklarını çok az yardımla yapabilir hale geldiğinde, yetişkin uzamsal geri çekme kullanır; yani, ilk aşamada çocuğun elinin üstüne yapılan hafif dokunuşlar, bir süre sonra, çocuğun elinden bileğine, daha sonra kolunun ön kısmına ya da dirseğine ve son olarak da omzuna ya da arkasına kayar. Ancak, eğer bir hata ortaya çıkarsa, yetişkin bir önceki ipucu yöntemine geri döner (bu durumda aşamalı yardım). Bu ipucuna çocuk birkaç kez doğru tepki gösterene kadar devam edilir. Uzamsal geri çekmeyi gölge olma takip eder. Bu aşamada, ipucunu sunan kişinin elleri çocuğun hareketlerini takip eder ancak ona dokunmaz. İlk başta, yetişkin çocuktan bir kaç santimetre uzaklıkta gölge olabilir; ancak, eğer çocuğun tepkileri doğruysa, uzaklık giderek arttırılır. Yetişkin gölge olduğunda çocuk hata yapmıyorsa yakınlığı azaltma zamanı gelmiştir. Çok küçük çocuklarda yetişkin aşamalı olarak bir metre uzaklaşır, daha sonra biraz daha uzaklaşır. Bazı çocuklar için ise ipucu sunan kişinin etkinlik alanının öbür köşesinde, kapıda veya görünmeyecek şekilde bir yerde bekleyerek mesafeyi geri çekmesi mümkün olabilir.

Etkinlik çizelgeleri, bir çok değişik etkinlik içerdiği (ör., *oyuncaklar, sözcük taklidi, banyo yapma ya da yemek yeme*); günün farklı zamanlarında kullanıldığı (ör., *sabahları giyinirken ya da rakamları öğrenirken*); farklı insanlarla çalışırken kullanıldığı (ör., *aile ya da öğretmen*); farklı ortamlarda kullanıldığı (ör., *okulda, evde ya da akrabaların evinde*) zaman çok etkili olur.

Etkinlik Çizelgesi Örneği-1

2-3 yaşlarındaki Bir çocuk için ilk fotoğraflı etkinlik çizelgesi aşağıdaki etkinliklerin fotoğraflarından oluşabilir:

- **bir yap-boz oyunu**
- **iç içe geçirilen oyuncak kaplar**
- **havaya fırlatılmayı isteme**
- **bir Şekil yerleştirme oyunu**
- **sevilen bir yiyecek**

Etkinlik Çizelgesi Örneği-2

6-7 yaşlarındaki bir çocuk için ilk etkinlik çizelgesi aşağıdaki etkinliklerin fotoğraflarından oluşabilir:

- **defterdeki çizgilerin üstünden geçmek**
- **mıknatıslı bir zemin üstüne harf ve rakamları dizmek**
- **gıdıklanmayı istemek**
- **lego bloklarından araba yapmak**
- **sevilen bir yiyecek**

Etkinlik çizelgeleri aynı zamanda çocuklara başkalarıyla konuşma başlatmayı ve sohbet etmeyi öğretmede yardımcı olur. Örneğin, Ozan okuma bildiği için, etkinlik çizelgesinde yazılı bir ipucu vardır. Etkinlik çizelgesindeki ipucunu alır, öğretmenine yaklaşır ve repliğini söyleyerek sohbet başlatır. Yazılı ipucu daha sonra silikleştirilecektir.

Replikli öğretim, çocuklara başkalarıyla etkileşime girme, sohbet başlatma ve sürdürme becerilerini öğretmek amacıyla kullanılmaktadır. Ebeveyn ve eğitimciler kendi deneyimlerinden bilirler ki, otizimli çocukların sözcük dağarcığını geliştirmek, onların sohbet etmelerini garantilemez. Çocuklar, sözcük dağarcıkları gelişmiş olsa bile, ebeveynleriyle okul ve olaylar hakkında konuşmayabilir ya da öğretmenleriyle evdeki etkinlikleriyle ilgili sohbet başlatmayabilirler. Replik silikleştirmeyle öğretim, otizm spektrum bozukluğu olan çocukları ipucu vererek konuşturmak ya da sorularımıza cevap verilmekten daha fazlasını amaçlamaktadır. Amaç onlara bizimle karşılıklı sohbet etmeyi öğretmektir.

Replikler, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların başkalarıyla sohbet başlatma ya da sürdürmelerine yardımcı olmak amacıyla hazırlanmış yazılı ya da sesli sözcük, ifade ve cümlelerdir. Küçük yaşta bir çocuk için 'Hop' sözcüğünün ses kaydı bir replik olarak kullanılırken; dil becerileri daha gelişmiş okul öncesi dönemindeki bir çocuk için ise 'Arabaları seviyorum' ya da 'İtfaiye arabası kırmızı' gibi cümleler replik olarak kullanılabilir. 'Perşembe günleri yüzmeye gidiyorum' ve 'Akın Bey benim yüzmeye hocam' gibi yazılı replikler 10 yaşındaki bir çocuk için, 'Tıraş olmayı öğreniyorum' ergenlik çağındaki bir çocuk için ve 'Otelde çalışıyorum' cümlesinin sesli repliği ise okumayı bilmeyen bir yetişkin için kullanılabilir.

Sesli replikler bir ses kayıt cihazı aracılığıyla kaydedilip kullanılmaktadır. Tohum Otizm Vakfının Okulunda bu amaçla manyetik kartlar kullanılmaktadır. Replikler manyetik kartlara kaydedilip, Dil Uzmanı (Language Master) adındaki kart okuyuculara okutularak kullanılmaktadır. Çocuklar, repliklerin önceden kayıt edildiği kartları, kart okuyucunun üzerindeki aralığa yerleştirir, kart otomatik olarak sağdan sola doğru geçer ve makine repliği okur.

Manyetik kart okuyucu ve manyetik ses kartları:

Etkinlik çizelgesi takip etmeyi öğrenmiş olan bir çocuk, üzerine ilgili fotoğrafların yerleştirildiği manyetik kartları çizelgesinin içinden alıp kullanır. Örneğin, 'Sarı!' repliği manyetik karta kaydedilmiş ve öğretmenin kendisine sarıldığını gösteren fotoğrafla birlikte çizelgeye yerleştirilmiştir. Çocuk etkinlik

çizelgesinin diğere bir sayfasına geöer, resme işaret eder, kartla birlikte ilgili fotoğrafi alır ve repliği dinlemek iöin kartı kart okuyucudan geöirir ve yanında oturan öğretmenine gider, repliği olan 'Sarılı' sözcüğünü söyler ve öğretmeni ona sarılır.

Aynı durumda henüz konuşmayı öğrenmemiş olan çocuklar ise öğretmenlerine yaklaşıp, sarılabilirler. Sözel olarak ifade edemeseler bile başka birine yönelmeleri etkileşim kurmaları aöısından öok önemlidir.

Kenan, replikli öğretimle eğitmenine yaklaşım sözel iletişim başlatmayı öğreniyor:

Okumayı bilen çocuklar iöin, okuma becerilerinin düzeyeine göre replikler seöilmektedir. Öocuğun okuma becerileri geliştiğinde, yazılı replikler 'Top' gibi tek bir sözcüklü replikten 2, 3, 4, 5 sözcüklü repliklere dönüşmektedir. Daha sonra yazılı replik olarak daha karmaşık cümleler ve sorular kullanılmaktadır.

Replik silikleştirmeyle öğretim, her düzeyeinde gelişim yetersizliğine sahip olan ve okumayı bilen ya da bilmeyen tüm çocuklar iöin yararlıdır. Önemli olan, repliklerin her bireyin dil becerileri, bireysel ilgi ve istekleri, aile bireyleri ve arkadaşlarıyla ilgili konular göz önünde bulundurularak bireyselleştirilerek hazırlanmasıdır.

Etkinlik öizelgesi ve replik silikleştirmeyle öğretim yöntemleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek isterseniz Tohum Otizm Vakfının web sitesinden aşağıdaki kaynaklara ulaşabilirsiniz:

McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). **Otizimli çocukların eğitiminde etkinlik çözelgelerinin kullanımı:** Bağımsızlık, seçim ve sosyal etkileşim. İngilizceden Türkçe'ye uyarlayan: Binyamin Birkan, İstanbul: **Sistem Yayıncılık.**

McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). **Otizimli çocuklara konuşma becerilerinin öğretimi:** Replikler ve replik silikleştirme. İngilizceden Türkçe'ye uyarlayan: Binyamin Birkan, İstanbul: **Sistem Yayıncılık.**

Sosyal becerileri geliştirmek amacıyla kullanılabilir bir başka teknik de **sosyal öykü** uygulamasıdır. Sosyal öykü uygulaması, ileri derecede otistik özellik göstermeyen çocuklarla yürütülen bilişsel bir uygulamadır. Öğretmenler ya da anne-babalar tarafından, çocuğun davranış sorunu yaşadığı sosyal ortamlara yönelik olarak çocuğun bireysel özelliklerine uygun kısa öyküler yazılır. Bu öyküler resimler ve karikatürlerle görselleştirilir. Hazırlanan öyküler gün içinde ya da gereken durumlarda çocukla birlikte okunur. Örneğin, çocuk sorun yaşayabileceği bir ortama girmeden önce o ortamla ilgili yazılmış olan öykü okunarak neler olup biteceği çocuğa anımsatılabilir. Bireysel öykülerin yanı sıra, gruba yönelik öykü hazırlamak ve tüm grupla öyküyü okumak da olasıdır. Aşağıda, bir sosyal öykü örneği yer almaktadır.

Sosyal Öykü Örneği: Okul Otobüsü Tahliyesi Tatbikatı

- Hemen her gün okuluma bu otobüsle giderim.
- Okula gidip gelmek için otobüs çok güvenilir bir araçtır.
- Eğer otobüste acil bir durum olursa, otobüsü özel bir yöntemle boşaltmamız gerekir.
- Bu yöntem 'tahliye' denir.
- Öğrenciler her yıl tahliye alıştırmaları yaparlar.
- Bu yıl benim tahliye alıştırmam tarihinde yapılacak.
- Büyük bir olasılıkla otobüsü arka kapıdan terk etmem gerekecek.

Sosyal öykülerin kurallarına uygun olarak yazımını ve aynı zamanda doğru biçimde uygulamasını açıklayan "Ailelerce sunulan sosyal öykülerin otizm spektrum bozukluğu olan ergenlerin sosyal becerileri üzerindeki etkileri" isimli Eğiten Kitap isimli yayınevinde basılan kitap aile üyelerinin ve uygulamacıların kullanımına önerilebilir.

**Kaynaştırma
eğitimi alan
otizm spektrum
bozukluğu olan
öğrencilere nasıl
destek olunabilir?**

Kaynaştırma eğitimi alan otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilere nasıl destek olunabilir?

Kaynaştırma, özel eğitim gerektiren bir öğrencinin diğer öğrencilerle birlikte okulöncesi, ilköğretim ya da ortaöğretim kurumlarında eğitim almasıdır. Kaynaştırmanın, her bireyin eşit olduğu görüşünden hareketle, insan haklarına dayalı sağlam bir temeli vardır. Ayrıca, kaynaştırma konusunda yapılan bilimsel araştırmalar da kaynaştırmanın gerek özel eğitim gerektiren öğrencilere, gerekse diğer öğrencilere pek çok yararı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kaynaştırma, hem insan haklarına uygun eğitim hizmetlerini sağlamaya yönelik bir amaç olarak, hem de çocukların gelişimine yönelik bir araç olarak düşünülebilir. Ancak, ileri derecede otistik özellik gösteren çocukların, belli bir süre otizme özgü eğitim aldıktan sonra kaynaştırılmaları daha başarılı sonuçlar alınmasını sağlamaktadır. Ayrıca, otizimli öğrencilerin küçük bir bölümü kaynaştırma ortamlarından hiç yararlanmayabilmektedir.

Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulanan sınıfta ve okulda mutlaka özel eğitim destek hizmetleri sağlanmalıdır. Özel eğitim destek hizmetleri, kaynaştırma eğitim alan öğrencinin ve diğer öğrencilerin başarılarını artırmak amacıyla öğretmenlere, okulun diğer personeline, öğrencilere ve ailelere sağlanan ek hizmetlerin tümüdür. Özel eğitim destek hizmetleri, özel eğitim öğretmenleri ile özel eğitime ilişkin bilgi ve deneyim sahibi rehber öğretmenler tarafından sağlanabilir. Ayrıca, otizimli çocukların bazıları için sürekli olarak sınıfta yardımcı öğretmen (gölge öğretmen) bulunması gerekebilir.

Kaynaştırma yoluyla eğitim, ancak ve ancak, herkes üzerine düşen görevi yaptığı zaman başarıya ulaşır. Kaynaştırmayla ilgili sorumluluğu olanlar şöyle sıralanabilir: Milli Eğitim Bakanlığının ilgili birimleri, yerel eğitim yönetimleri, rehberlik ve araştırma merkezleri, okul müdürleri, genel eğitim öğretmenleri, özel eğitim öğretmenleri, destek hizmet personeli, tüm öğrenciler, tüm öğrencilerin aileleri ve okulun içinde bulunduğu yakın çevrenin sakinleri.

Kaynaştırmanın başarılı olması için yukarıda belirtilen tarafların şu yeterlikleri ve çalışmaları sergilemeleri gerekir:

- Öğretmenler ve diğer uzmanlar için yoğun hizmet-öncesi ve hizmet-içi eğitim
- Sınıfta ve okulda işbirliği ve ekip çalışması düzeni

- Öğrencilerin kaynaştırmaya hazırlanması
- Ailelerin kaynaştırmaya hazırlanması
- Öğretim programlarında uyarılma ve bireyselleştirme
- Fiziksel düzenleme ve ek personel
- Tüm öğrencilerin, yaşamlarında kendilerine gerekecek bilgi ve

becerilerle donatılmaları

- Tüm öğrencilerin performanslarının sürekli olarak ve sınıf-içi çalışmalara

dayalı olarak değerlendirilmesi

- Tüm öğrencilerin, öğretim programı dışındaki etkinliklerde de yer alması

Öyleyse, kaynaştırmanın ne olmadığını da anlamakta büyük yarar vardır.

Kaynaştırma, özel eğitim gerektiren öğrencilerin normal sınıflara bırakılması uygulaması değildir. Kaynaştırma, özel eğitim masraflarını ya da özel eğitime ihtiyacı azaltmaya yönelik bir girişim de değildir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, otizmlili öğrencilerin, özellikle de ileri düzeyde otistik özellikler gösterenlerin, kaynaştırma öncesinde belli bir süre bire-bir eğitim almaları, kaynaştırmaya hazır hale geldiklerinde ise giderek artan sürelerle kaynaştırılmaları önerilebilir. Ayrıca, kaynaştırmanın başında yoğun destek hizmet sağlanması da gerekmektedir. Sağlanan destek hizmetin yoğunluğu giderek azaltılabilmekte, hatta bu hizmet zaman içinde tümüyle kaldırılabilir.

Otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin kaynaştırma ortamlarında başarılı olma olasılıklarını artırmak için öğretmenlerine şunlar önerilebilir:

- *Duyusal düzenlemeler:* Otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin çoğu belli uyaranlara (örneğin seslere, kokulara vb.) aşırı duyarlı gösterirler. Öğrencinin hangi uyaranlara karşı aşırı duyarlı olduğu belirlenerek okulda böyle durumların ortaya çıkma olasılığını azaltmak için gerekli önlemler alınmalıdır.

- *Fotoğraflı/yazılı etkinlik çizelgeleri:* Fotoğraflı veya yazılı etkinlik çizelgelerinin kullanımı, öğrencinin gün içindeki rutin geçişlerinde sorun yaşama olasılığını azaltacak,etkinliklere olan ilgisini ise artıracaktır. Bu amaçla hazırlanacak etkinlik çizelgesinde, rutinler ve rutin dışı tüm etkinlikler çocuk okuma biliyorsa yazıyla bilmiyorsa fotoğraflarla gösterilmelidir. Gün başında ve etkinlik geçişlerinde öğrenciyle birlikte etkinlik çizelgesi kontrol edilmeli, mümkünse öğrenciye seçim yapma hakkı tanınmalıdır. Öğrenci, öğretmen 'çizelgeni takip et' yönergesi verdiğinde etkinlik çizelgesine bakabilir. Ayrıca, tamamlanan etkinlikler bir şekilde belirtilerek öğrencinin etkinlik çizelgesini

izlemesi kolaylaştırılabilir. Örneğin, tamamlanan etkinliğin kartı ters çevrilebilir, soldan sağa geçirilebilir ya da işaretlenebilir. Ayrıca, etkinlik çizelgeleri bilgisayar ortamında hazırlanarak da kullanımı sağlanabilir.

- *Yönerge ve sorular:* Bir yönerge vermeden ya da soru sormadan önce mutlaka öğrencinin dikkati çekilmelidir. Ayrıca, uzun ve karmaşık yönerge ve sorulardan önemle kaçınılmalıdır. Yönerge ve soru net bir ses tonuyla bir kez, en fazla iki kez iletilmelidir. Gerekliğinde sözel yönerge ve sorular, resim ya da jest gibi görsellerle destekli sunulmalıdır. Öğrenciden beklenen tepki gelmediğinde, görsel ya da fiziksel yardımla öğrencinin uygun tepkide bulunmasına yardımcı olunmalıdır. Yardımlı da olsa öğrencinin doğru tepkileri pekiştirilmelidir; ancak, yardımsız tepkileri her zaman için daha fazla pekiştireçle sonuçlanmalıdır. Sözel olarak kendini ifade etmede zorlanan öğrencilerin alternatif ve destekleyici iletişim biçimlerini kullanmalarına olanak tanınmalıdır.

- *Yardımcı öğretmen:* Bazı öğrenciler kaynaştırma ortamlarında tüm gün ya da belli etkinlikler sırasında yardımcıya gereksinim duyarlar. Bu amaçla gölge öğretmenlerden yararlanılabilir. Örneğin, gölge öğretmen beden eğitimi dersinde ya da sanat çalışması sırasında öğrencinin arkasında durarak gerektiğinde fiziksel yardım sunabilir. Sınıfta yardımcı öğretmen bulundurmanın temel amacının, çocuğun eğitim ortamına adaptasyonunun sağlanması ve zorlandığı becerilerin yerinde kazandırılması olduğu unutulmamalıdır.

Öğrenmeyi ve davranış yönetimini kolaylaştırmak için, bu kitapçığın önceki bölümlerinde yer alan önerilerden yararlanılabilir. Ayrıca, kaynaştırmayla ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak Tohum Otizm Vakfı web sitesinden 'Kaynaştırma Stratejileri: Kaynaştırma Sınıfına Geçiş Sağlayan Beceri Dağarcığını Artırma' başlıklı makaleden ve ayrıca aşağıdaki kaynaklardan yararlanılabilir:

Batu, S. (Editör) (2012). **Kaynaştırma**. Ankara: Kök Yayıncılık

Batu, S. ve Kırcaali-İftar, G. (2005). **Kaynaştırma**. Ankara: Kök Yayıncılık.

Diken, İ.H. (2010). **İlköğretimde kaynaştırma**. Ankara: Pegem Akademi

Sucuoğlu, B. (2006). **Etkili kaynaştırma uygulamaları**. Ankara: Ekinoks Yayınları.

Sucuoğlu, B. ve Bakkaloğlu, H. (Editörler) (2013). **Okul öncesinde kaynaştırma: Ne ne zaman nerede neden nasıl kim?** Ankara: Kök Yayıncılık.

Sucuoğlu, B. ve Kargın, T. (2006). **İlköğretimde kaynaştırma uygulamaları**. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

**Acil durumlarda
neler yapılabilir?**

Acil durumlarda neler yapılabilir?

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar sıklıkla kendileri ya da çevreleri üzerinde risk yaratan durumlara neden olabilmektedir. Acil bir durumun ortaya çıkmasını önlemek ilk yapılması gereken iştir. Bu amaçla evde ve okulda fiziksel düzenlemelerle ilgili olarak şu hususlara dikkat edilmelidir:

- Otizm spektrum bozukluğu olan bireyler arasında başını alıp gitme sık rastlanan bir durumdur. Onların evde, okulda ya da markette bir anda ortadan kaybolma olasılığını azaltmak için kapı emniyeti, alarm sistemi vb. bütün önlemler alınmalıdır.
- Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar bazen kendilerine ve etraflarına karşı saldırganlık davranışları gösterebilirler. Böyle bir durumda kendilerinin ve çevrelerindeki insanların yaralanma olasılıklarını azaltmak için camdan ya da başka bir kırılabilir materyalden yapılmış mobilyalardan, sivri ve keskin cisimlerden, kırılabilir pencere ve kapı camlarından kaçınmak gerekir.
- Çocuğun ulaşabileceği yerlerde deterjan gibi zehirli maddeler ile bıçak gibi tehlikeli eşyalar bulundurulmamalıdır. Ayrıca, çocuğun açmaması gereken dolap ve çekmecelere emniyet aparatları takılmalıdır. Elektrik, su ve gazla ilgili gereken tüm önlemler alınmalıdır.
- Evde ve okulda yapılabilecek bu düzenlemelerin yansırı, aile üyeleri olarak çoğunuzun öğretmeninden ya da çocuğunuzla çalışan diğer uygulamacılardan çocuğunuza temel güvenlik becerileri, kaçırma, taciz gibi durumlarda sergilemesi gereken becerilerin öğretimine yer vermeleri konusunda talepte bulunabilirsiniz.

Tüm önlemlere rağmen çocuğunuzu kaybetme gibi bir durumla karşılaştığınızda, çocuğunuzun aranmasını ve bulunmasını kolaylaştırmak için şu önerilerden yararlanabilirsiniz. Gerektiğinde fotokopiyle çoğaltılabilecek özellikte bir belge hazırlayın. Bu belgede çocuğunuzun yakın tarihli bir fotoğrafına, çocuğunuzun özelliklerine (adı, yaşı, fiziksel görünümü, davranış özellikleri, korkuları, nasıl iletişim kurduğu, nelerden hoşlandığı vb.) ve kendi ad, adres ve telefon bilgilerinize yer verin. Bu belgenin birer örneğini sürekli olarak evinizde, çantanızda, aile üyelerinizde ve güvendiğiniz komşularınızda bulundurun.

Çocuğunuzu bulan kişilerin size ulaşmalarını kolaylaştırmak için; özellikle çocuğunuz konuşmayan bir otizmliyse, bileğinde ya da boynunda otizimli

olduğunu, konuşamadığını ve sizin iletişim bilgilerinizi gösteren bir künye taşımasını sağlayın.

Otizimli bireylerin pek çoğu su gördüklerinde dayanamazlar ve hemen içine dalmak isterler. Karşısına çıkan havuza ya da denize atlayıvermek, otizimli bireyler arasında sık rastlanan bir durumdur. Bu nedenle, her otizimli bireyin yüzme öğrenmesinde büyük yarar vardır. Ayrıca, otizimli bireylerin pek çoğu bir spor olarak yüzmeyi büyük bir keyif ve başarıyla yapabilir.

**Otizm spektrum
bozukluğu olan
çocuklar için
hangi kurumlara
başvurulabilir?**

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar için hangi kurumlara başvurulabilir?

Tohum Otizm Vakfı

2003 yılından beri eğitim ve sağlık alanındaki çalışmalarını büyük bir titizlikle sürdüren Tohum Otizm Vakfı'nın sunduğu hizmetler dört ana grupta toplanabilir:

- I- Çocuklara ve ailelere verilen hizmetler
- II- Diğer eğitim hizmetleri
- III- Kamu yararına verilen hizmetler
- IV- Projeler

Bu hizmetlerin her biri aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

I. Çocuklara ve Ailelere Verilen Hizmetler

Özel Tohum Otizm Vakfı Özel Eğitim Okulu

2008-2009 Eğitim yılında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak hizmet vermeye başlayan Tohum Otizm Vakfı Özel Eğitim Okulu Türkiye'de bu alanda çalışan pilot bir okul olarak çalışmalarını yürütmektedir. Tohum Otizm Vakfı otizm konusunda ABD'nin önde gelen "Princeton Gelişim Enstitüsü" (PCDI) ile 2005 senesinde bu okulun aynı modelini Türkiye'de kurmak üzere bir anlaşma yapmıştır. Bu okulda, otizmliler çocukların eğitiminde dünyada kabul görmüş ve yararlılığı bilimsel olarak kanıtlanmış, "Davranışçı Yöntem" metodu uygulanmaktadır. ABD'deki okulda uygulanan model Tohum Otizm Vakfı Okul Programı adı altında ilk üç sınıfı ile 18 Eylül 2006 tarihinde eğitime başlamıştır. Bu okul ile Tohum Otizm Vakfı; Türkiye'de ilk defa otizmliler çocuklara özgü 0-21 yaş müfredat programı Türkiye'de uygulamaya başlamıştır. Uygulamalı Davranış Analizi modelinin kullanıldığı, yılda on bir ay, haftada 40 saat kesintisiz eğitim olanağı sunan bu eğitim modeli, otizmliler çocukları kaynaştırmaya yerleştiren, onları destekleyen, izleyen ve aynı zamanda eğitimci yetiştiren Türkiye'nin ilk ve tek kurumu olmuştur. Özel eğitim öz bakım ve bağımsız yaşam becerileri, sosyal etkileşim, akademik gelişim ve davranış kontrolü eğitimlerinin hepsini kapsadığından, öğrencilerin ayrıca konuşma terapisi ve duyu bütünlemesi terapisi almasına gerek kalmamaktadır. 50 senenin tecrübesiyle hazırlanmış

müfredat sayesinde, yaklaşık 1600 beceri otizmlilerle kazandırılmaktadır.

2008 yılından bu güne Milli Eğitim Bakanlığı'na bağılı olarak hizmet veren Okul ve Kurs programlarında 856 otizmlilerle çocuğa birebir eğitim verilmiştir.

Tohum Otizm Vakfı Özel Eğitim Okulu'nda, otizm spektrum bozukluğu şüphesi altında bulunan ya da tanısı konmuş çocukların ailelerine; yönlendirme ve destek hizmetleri de vermektedir. Aileler, çeşitli illerinden okula gelerek, Tohum Otizm Vakfı uzmanları tarafından eğitsel değerlendirme alabilmektedir. Bu güne kadar değerlendirme verilen çocuk sayısı toplam 494 dur.

II. Diğer Eğitim Hizmetleri

- Tohum Otizm Vakfı Özel Eğitim Okulu'nda 309 lisans ve lisansüstü öğrencilerinin öğrenciye rehberlik edilmiştir, gözlem ve/veya staj imkânı verilmiştir.
- Tohum Otizm Vakfı, Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde başta özel eğitim öğretmenleri ve Rehberlik ve Araştırma Merkezi eğitimcileri olmak üzere bakanlığa bağılı öğretmenlere eğitimler vermektedir. Tohum Otizm Vakfı kurulduğu 2003 yılından beri yurt çapında 6000 özel eğitim öğretmeni ve Rehberlik ve Araştırma Merkezi eğitimcilerine Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içerisinde eğitim vermiştir. Bu eğitimler sayesinde 8340 otizmlilerle çocuğa ulaşılmıştır.
- Sağlık Bakanlığı Personelinin eğitimi, Avrupa Birliğinden alınan fonla gerçekleşen 'Tarama Projesi' çerçevesinde 1250 sağlık personeline eğitim verilmiştir.

III. Kamu Yararına Verilen Hizmetler

Kampanyalar:

"Doğuş"

Tohum Otizm Vakfı, 2005 yılında kamuoyunu otizm spektrum bozukluğu hakkında bilgilendirmek, erken tanı ve yoğun eğitimin önemine ve otizmin belirtilerine dikkat çekmek için yurt çapında bir kampanya düzenlemiş, erken tanı ve eğitim ile bir çocuğun yeniden doğabileceği vurgulamıştır. Kampanyası süresince vakıf bilgi merkezini 4.448 kişi aramış, 2.700 aile otizm spektrum bozukluğu hakkında genel bilgi almış, çocuğunda otizm spektrum bozukluğu olduğundan şüphelenen 1.600 aile ise vakıftaki uzmanlar tarafından kendi bölgelerindeki merkezlere yönlendirilmişlerdir.

“Otizmin Farkındayım, Onların Yanındayım!” 2009

Mayıs 2009 tarihinde, toplumu otizm konusunda bilinçlendirmek ve otizmlili bireylere destek vermelerini sağlamak amacıyla **“Otizmin Farkındayım, Onların Yanındayım!”** kampanyasını başlatmıştır. Birçok ünlünün desteklediği kampanyaya, şüphesiz en faydalı katkıyı Kanal D ve Beyazıt Öztürk vermiş, *Tohum Otizm Vakfı Beyaz Show Özel Programı* düzenlenmiştir. Otizm Spektrum Bozukluğu konusuna dikkat çeken programa dönemin Sağlık Bakanı Recep Akdağ, dönemin Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu, Hülya Avşar, Cem Yılmaz, Tuba Büyüküstün, Orhan Gencebay, Acun Ilıcalı, Cemal Hünel, Yetkin Dikinciler, Fadik Sevin Atasoy, Kubat, Demet Akbağ ve Fatih Erkoç katılarak destek vermişlerdir. Kampanyanın duyurusunun gerçekleştirildiği gecenin ardından otizm spektrum bozukluğu şüphesi ile Türkiye'nin her ilinden Vakıf merkezine başvurular yapılmıştır.

“Otizmin Farkındayım, Onların Yanındayım!” 2011

Ocak 2011 tarihinde NTV'de düzenlenen “Biri Bana Anlatsın Özel” programında “Otizmin Farkındayım, Onların Yanındayım!” bilinçlendirme ve destek kampanyası devam etmiş, Prof. Dr. Yankı Yazgan, Prof. Dr. Bülbin Sucuoğlu, Sinema eleştirmeni Sevin Okyay'ın yanı sıra sevilen oyuncular Kenan İmirzalıoğlu, Tuba Büyüküstün, Erkan Petekkaya, Beren Saat, Cansel Elçin, Demet Evgar, Engin Altan Düzyatan ve Ajda Pekkan otizmlili çocuklar için bir araya gelmiştir. Ülkemizde otizmin mottosu haline gelen “Otizmin Farkındayım, Onların yanındayım!” kampanyası halen devam etmektedir.

Yayımlar:

Tohum Otizm Vakfı'nın kuruluş amaçlarından biri de dünya basınından otizmle ilgili önemli kitap ve yayınları Türkçe'ye kazandırmaktır. Bu kapsamda, otizm konusunda klasik eserler arasında yer alan Temple Grandin'in “Resimlerle Düşünmek” ve Dr. Lorna Wing'in “Otizm El Rehberi” adlı kitapları, PCDI'nin kurucuları Lynn E. McClannahan ve Patricia J. Krantz tarafından yazılan “Otizmlili Çocukların Eğitiminde Etkinlik Çizelgelerinin Kullanımı” ve “Otizmlili Çocuklara Konuşma Becerilerinin Öğretimi” kitapları Türkçe'ye çevrilerek satışa sunulmuştur.

'Türkiye'de Gelişimsel Yetersizlik Alanı ve Özel Eğitim' isimli raporda Türkiye'de gelişimsel yetersizlik ve otizm alanında var olan özel eğitim hizmetleri ve destek terapi hizmetleri Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleriyle karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir.

IV. Projeler

Otizm Tarama Projesi:

2006 yılında Avrupa Birliğinden alınan fon sayesinde, Sağlık Bakanlığı ile işbirliği yapılarak yürütülen 'Otizm Tarama Projesi'nde Beş pilot ilde (İzmir, Bursa, Adana, Kocaeli ve Gaziantep) 46 000 çocuk (18-36 aylık) M-CHAT ve CHAT testleriyle taramadan geçirilmiştir.

Otizimli Çocukların Fiziki Bağımsızlıklarını ve Hareketliliklerini Eğitim Yoluyla Geliştirerek Topluma Tam Katılımlarını Desteklenmesi Projesi:

2008 yılında, Avrupa Birliğinden alınan ikinci bir fonla hayat geçirilen Otizimli Çocukların Fiziki Bağımsızlıklarını ve Hareketliliklerini Eğitim Yoluyla Geliştirerek Topluma Tam Katılımlarını Desteklenmesi projesiyle, Bursa, Adana, Gaziantep, Kocaeli ve İzmir olmak üzere beş pilot bölgede, otizimli çocukların topluma katılımının arttırılması için, özel eğitim öğretmenlerin ve Rehberlik Araştırma Merkezi (RAM) personelinin otizimli konusunda eğitilmesi amaçlanmıştır. Bursa Otistik Çocuklar Eğitim Derneği ile Adana Otizm Derneği de Tohum Otizm Vakfı'nın proje ortakları olarak çalışmada yer almıştır. Bu proje dahilinde Tohum Otizm Vakfı, "Eğitim Kiti" isimli bir kaynak kitapçık hazırlanarak dağıtılmaya başlamıştır. Bu kitapçığın hazırlanma amacı; otizimli çocuk ailelerini genel olarak otizm, eğitim hakları ve hukuksal danışmanlık konularında bilgilendirmektir.

Kaynaştırma/Bütünleştirmenin Etkililiğini Artırmak için Politika ve Uygulama Önerileri Projesi:

Sabancı Vakfı tarafından finanse edilen ve Eğitim Reformu Girişimi ortaklığı ile "Kaynaştırma/Bütünleştirmenin Etkililiğini Artırmak için Politika ve Uygulama Önerileri" projesi Haziran 2010 tarihinde başlatılmıştır. Engelli çocukların kaliteli eğitime erişmesi için mevzuat düzeyinde benimsenen kaynaştırma yoluyla eğitim yönteminin uygulama düzeyinde etkililiğinin artırılması için başlatılan proje kapsamında, İstanbul'un farklı bölgelerinde bulunan ve farklı özelliklere sahip üç okul belirlenmiştir ve bu okullarda kaynaştırma yoluyla eğitimin

etkililiğini artırmayı hedefleyen bir destek modeli pilot olarak uygulanmıştır. Model çerçevesindeki tüm uygulamaların etkililiği, bağımsız bir kuruluş tarafından ve bilimsel yöntemler kullanılarak değerlendirilmiş olup, pilot uygulamaya paralel olarak, ülkemizde kaynaştırma yoluyla eğitimin durumu analiz edilmiş ve dünyadan ve Türkiye’den politika düzeyinde iyi uygulamalar raporlarla karar vericilerle paylaşılmıştır.

Anne-Babalara ve Öğretmenlere Yönelik E-Öğrenme Portalı İle Otizmliler Çocukların Okul Öncesi Eğitime Katılımlarının Artırılması Projesi:

Avrupa Birliği Hibe Programı desteği ile Okul Öncesi Eğitimin Güçlendirilmesi Hibe Programı kapsamında “Anne-Babalara ve Öğretmenlere Yönelik E-Öğrenme Portalı İle Otizmliler Çocukların Okul Öncesi Eğitime Katılımlarının Artırılması Projesi” 2010 Aralık ayında kabul edilmiştir. Proje, dezavantajlı gruplardan otizmliler çocukların okul öncesi eğitim sisteminden azami şekilde faydalanmaları için otizmliler çocuklarla çalışan öğretmenlerin ve anne-babalarının erken müdahale kapasitelerinin geliştirilmesi ve bu sayede otizmliler çocukların okul öncesi eğitimlerine katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Ücretsiz olarak www.tohumotizmportali.org adresinden hizmet veren eğitim portalı halen yayındadır ve 10.000’i aşkın üyesi bulunmaktadır.

OÇEM Kaliteli Eğitim Projesi:

Tohum Otizm Vakfı, İstanbul ticaret Odası, İstanbul Bağcılar İTO ve Lokman Hekim OÇEM ile protokol imzalayarak “OÇEM Kaliteli Eğitim” projesini hayata geçirmiştir. Proje kapsamında öğretmenlerin bilimsel dayanaklı uygulamalar konusunda mesleki gelişimlerini sağlayarak, çocukların eğitim hedeflerine uygun şekilde sınıfları düzenleyerek ve materyallerle donatarak zorunlu eğitim çağındaki otizmliler çocukların ihtiyaçlarına uygun ve kaliteli eğitim almalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Otizmliler Gençlerin Üretkenliğinin Artırılması ve İşgücü Piyasasına Girişlerinin Desteklenmesi Projesi:

İstanbul Kalkınma Ajansı tarafından fonlanan “Otizmliler Gençlerin Üretkenliğinin Artırılması ve İşgücü Piyasasına Girişlerinin Desteklenmesi” projesinin genel amacı, dezavantajlı konumda olan otizmliler gençlerin mesleki becerilerini geliştirerek, istihdam edilebilirliğini artırmak ve kendi ayakları

üzerinde durabilecek bağımsız yaşam koşullarının sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Beylikdüzü Özel Eğitim İş Uygulama Okulu'nun inşaat yapımı ile eş zamanlı başlayan eğitimci eğitimleri Tohum Otizm Vakfı uzman kadrosu tarafından tamamlanmıştır. Öğrenci seçim kriterlerinin belirlenmesi, sınıf ve eğitim ortamlarının düzenlenmesi, bilimsel kaynaklı özel müfredatın oluşturulması ve eğitim öğretimin başlaması ardından süpervizyon eğitimleri Tohum Otizm Vakfı uzman kadrosunun desteği ile tamamlanmıştır.

Otizm Aile Seminerleri: Bilmek Anlamaktır Projesi:

Hollanda Konsolosluğu Matra Hibe Programları tarafından desteklenen "Otizm Aile Seminerleri: Bilmek Anlamaktır" projesi kapsamında; İstanbul'da yaşayan ve tercihen yeni tanı almış 0-8 yaşları arasındaki otizmlilerle çocukların ebeveynlerin iki günlük seminerlerle bilgilendirip otizme yakınlaştırmak ve üniversite gençlerini hem profesyonel anlamda hem de sosyal sorumluluk anlamında geliştirmek hedeflenmiştir. Bu çabanın otizmlilerle çocukların topluma entegre olmasına katkı sunması amaçtır.

Yaklaşık 240 aile 2 günlük seminerler ile detaylı bilgilere ulaşmış olacaklar. Seminerleri Tohum Otizm Vakfı'ndan eğitim alan psikoloji 3. ve 4. Sınıf öğrencileri verecek. Seminerler esnasında 1. ve 2. sınıf öğrencileri ise ailelerin çocuklarına bakıcılık yaparak bu eğitim fırsatından ailelerin yararlanmalarını sağlanmaktadır.

Tablet Bilgisayarım Benim İçin Konuşuyor Projesi:

ABD Ankara Büyükelçiliği tarafından desteklenen; Tohum Otizm Vakfı tarafından geliştirilen ve yürütülen "Tablet Bilgisayarım Benim İçin Konuşuyor" – Tohum 1 ve Tohum 2, teknolojik gelişmelerin otizmlilerle bireylerin eğitiminde kullanılmasını teşvik etmek, her ortamda eğitim fırsatlarının yaygınlaştırılması için hazırlanmıştır. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklara nesne fotoğraflarını eşleme, eylemleri tanıma ve vücut bölümlerini farklı zorluk düzeylerine göre ayırt etmeyi tablet bilgisayarlar üzerinden eğlenceli bir şekilde öğretilmesi hedeflenmiştir. 2012 yılında başlayan işbirliği sonucunda, otizmlilerle çocukların eğitim alanında teknolojiden akranlarıyla eşit şekilde faydalanmaları adına toplam 7 farklı eğitici ve öğretici modül oluşturulmuştur. Türkiye'nin İLK otizmlilerle çocuklara yönelik Türkçe tablet uygulamasıdır.

Teknoloji Yoluyla Otizmlilerin Öğrenme Fırsatlarının Artırılması

Projesi:

T.C. Kalkınma Bakanlığı ve İstanbul Kalkınma Ajansı'nın finanse ettiği "Teknoloji Yoluyla Otizmlilerin Öğrenme Fırsatlarının Artırılması" projesi, dezavantajlı konumda olan otizmliler için iletişim, akademik ve günlük yaşamda kullanabilecekleri kavramları, tablet ve masaüstü bilgisayarlar üzerinden her ortamda daha etkin, kolay ve eğlenceli bir biçimde öğrenebilmeleri için hazırlanmıştır. "Kavram Öğretimi" adı verilen uygulamamız, otizmliler için hazırlanan, Türkiye'de ilk hem web, hem Android, hem de IOS uygulama tabanlı uygulamasıdır.

Beylikdüzü Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi ve Kaynaştırma Projesi:

Koç Holding "Ülkem İçin" projesi kapsamında fonlanan, İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Tohum Otizm Vakfı ve işbirliği ile hayata geçen "Beylikdüzü Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi ve Kaynaştırma" projesinde, Beylikdüzü İlçesi'nde gönüllü olan ilkokullarda öğretmenlere, idarecilere ve öğrencilere yönelik kaynaştırma eğitimleri verilmesi, ilçe çapında kaynaştırma konusunda yarışmalar düzenlenmesi ve eğitim yılı sonu şenlikleri vasıtasıyla "kaynaştırma" bilincini Beylikdüzü'nde oluşturması hedeflenmiştir. Bu pilot uygulama ile Türkiye için örnek oluşturacak bir kaynaştırma projesi başlatılmıştır.

Bağımsızlığa Yol Verin Projesi:

Avrupa Birliği tarafından finanse edilen, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Tohum Otizm Vakfı tarafından yürütülen "Bağımsızlığa Yol Verin" projesinin iki amacı bulunmaktadır. Birincisi, gelişimsel bozukluğu olan (zihin engelli ve otizmliler) bireylerin, toplumsal entegrasyonunda esas olan temel yaya becerilerini kazandırılması, diğer ise trafiği yoğunlukla kullanan bireylere, özellikle de araç sürücülerine, yolları farklılıkları olan kişilerle birlikte kullanıldığının altı çizilerek farkındalık yaratılmasıdır.

Özel Eğitimin Güçlendirilmesi Teknik İhalesi:

Avrupa Birliği / IPA-I Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni tarafından finanse edilen "Özel Eğitimin Güçlendirilmesi Teknik İhalesi"nde Tohum Otizm Vakfı konsorsiyum ortağı olarak görev yapmaktadır. Teknik ihale kapsamında; Türkiye'deki özel

eğitim hizmetlerini iyileştirmek suretiyle, dezavantajlı gruplara dahil ve özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin topluma katılmasına katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurumlar: Milli, Eğitim Bakanlığı'nın web sitesinden Otistik ocuklar Eğitim Merkezleri, Rehberlik ve Araştırma Merkezleri iletişim bilgilerine ulaşabilirsiniz.

www.meb.gov.tr
<http://orgm.meb.gov.tr>

Bu kitapçık, Milli Eğitim Bakanlığı ve Tohum Otizm Vakfı işbirliğiyle hazırlanmış olan 'Otizm Spektrum Bozukluğu Eğitim Kiti'nin' tamamlayıcısıdır. Otizm Spektrum Bozukluğu Eğitim Kitinde; Otizm Spektrum Bozukluğu Elkitabı, Eğitim Hakkı Elkitabı ve Kimlere Danışabilirim? El Kitabı, 'Otizimli Bir ocuğun Ağzından Otizm' başlıklı bir doküman ve Uzman, Aile ve Yetkililerin Ağzından Otizm Spektrum Bozukluğu CD'sinden oluşmaktadır.

Tohum Otizm Vakfı tarafından hazırlanan ikinci kitapçık olan 'Otizm Spektrum Bozukluğu Eğitim, Terapi ve Tedavi Yöntemleri' kitapçığında, otizm spektrum bozukluğu olan ocuk ailesi olarak yaşanan zorluklar açıklanmakta ve bu zorlukları aşmak için pratik ve etkili öneriler sunulmaktadır. Otizimli ocuk anne-babalarına ve otizimli çocuklara hizmet veren tüm eğitmen ve uzmanlara, birbirini tamamlayıcı özellikte olan bu kitapçıkları birlikte okumalarını öneririz.

Yukarıda sıralanan hizmetlerle ilgili olarak ya da otizmle ilişkili her konuda Tohum Otizm Vakfına başvurabilirsiniz. Vakfın iletişim bilgileri:

www.tohumotizm.org.tr
info@tohumotizm.org.tr

Tel: 0212 244 75 00

Faks: 0212 244 75 04

Otizm Platformu

Otizm Platformu Türkiye'deki otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel hayata tam katılımlarının sağlanması amacıyla bu alanda çalışan 10 sivil toplum örgütünün bir araya gelmesi ile kurulmuştur. Halen 24 aktif üyesi ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Örgütler ağırlıklı olarak otizmden birincil derecede etkilenen aile bireylerinden oluşmaktadır. Otizm Platformu, otizmle ilgili toplumsal bilinçlendirme ve yapılandırma çalışmalarında lobi faaliyetleri ve iletişim çalışmaları gerçekleştirmektedir.

Otizm Platformu'na üye olan sivil toplum kuruluşları:

Ankara Otistik Bireyler Derneği – ANOBDER,
Antalya Otistik Bireyler Spor Kulübü Derneği-ANTOBDER, Antalya
Asperger Sendromu ve Otizmle Hayat Derneği- AsperDER, İstanbul
Bursa Otistik Çocuklar Eğitim ve Dayanışma Derneği – BOÇED, Bursa
Emiralem Sabahat Akşiray Otistik Bireyler Destekleme Derneği –
SAOBDER, İzmir
İLGİ Otistik Çocukları Koruma Derneği, Ankara
Kocaeli Otistik Çocuklar Derneği – KOÇDER, Kocaeli
Konya Otistik Çocuklar ve Aileleri Yardımlaşma Derneği-KOÇAYDER,
Konya
Manisa Otistik Bireyler ve Engelsiz Aileler Derneği-MOBAD,Manisa
Manisa Otizm Derneği, Manisa
ODER Otistik Çocukları Koruma ve Yönlendirme Derneği , İzmir (Yürütme Kurulu Üyesi)
Otizmli Bireyleri Destekleme Derneği-OBİDER, Balıksir
Otistik Çocukları Eğitim ve Yaşatma Derneği - OÇEYDER, Edirne
Otistik ve Zihinsel Engelli Çocuklar Derneği OZDER (İzmir)
Otistikler Derneği, İstanbul
Otizmle Mücadele Eden Aileler Derneği – OMAD, İstanbul (Koordinatör)
Rize Otizmle Mücadele ve Eğitim Derneği- ROMED, Rize
Sakarya Otizmle Yaşam Derneği - SOYDER, Sakarya
Tekirdağ Otistik Çocukları Koruma Derneği - TOÇOKDER, Tekirdağ
Türkiye Otistiklere Destek ve Eğitim Vakfı – TODEV, İstanbul (Yürütme Kurulu Üyesi)

Tohum Türkiye Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfı, İstanbul (Yürütme Kurulu Üyesi)

Otizm Dostları Derneği – ODD, İstanbul

Narlidere Zihinsel Engelliler Derneği, İzmir

Anadolu Otizm Vakfı, İzmir

Otizm Platformuyla ilgili daha fazla bilgiye ulaşmak için web sitelerini ziyaret edebilirsiniz: <http://www.otizmplatformu.org>

Üniversitelere Bağlı Kurumlar

Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü, Eskişehir:

Telefon: (222) 335 29 14

İnternet: <http://eae.anadolu.edu.tr>

Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü 1993 yılında bu alandaki ilk enstitü olarak kurulmuştur ve halen Türkiye’de bu alanda faaliyet gösteren tek enstitüdür. Enstitüde gelişimsel yetersizlik ve otizm alanında araştırmalar yürütülmekte ve hizmetler sunulmaktadır. Ayrıca, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi lisans ve lisansüstü öğrencilerine uygulama olanağı sağlanmaktadır.

Enstitüde otizmlı çocuklara ve ailelerine yönelik sunulan hizmetler iki grupta toplanmaktadır. Otizmlı çocukların eğitsel olarak değerlendirilmesi ve bu konuda ailelere sunulan danışmanlık hizmetleri birinci grup hizmetlerdir. Danışmanlık hizmetleri davranış sorunları, günlük yaşama uyum ve akademik konularda yürütülmektedir. Danışmanlık hizmetleri, başvuran ailenin talebi doğrultusunda bir kerelik olabildiği gibi, belli aralıklarla da olabilmektedir. İkinci grup hizmetler ise, otizmlı çocuklara sunulan öğretim etkinlikleridir. Bu etkinlikler çocuğun performansına bağlı olarak bireysel ve grup öğretimi biçiminde yürütülmektedir.

Enstitüde yürütülen öğretim çalışmalarında uygulamalı davranış analizi ilkeleri esas alınmaktadır. Grup öğretimi hafta içi her gün 9:30-12:30 arasında sunulmaktadır. Bireysel eğitim alan çocuklar ise haftada ortalama iki saat hizmet almaktadır. Otizmlı çocuklara yönelik bireysel eğitim hizmetlerinden biri de OÇİDEP (*Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı*) uygulamasıdır. OÇİDEP uygulaması hafta içi her gün, haftada toplam 20 saat olarak sunulmaktadır. Ayrıca, hem bireysel hem de grup eğitiminde iletişim becerilerini kazandırmaya yönelik PECS uygulamaları yürütülmektedir.

Ayrıca, 2011 yılında itibaren Enstitü öğretim elemanlarınca Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Otizmde Uygulamalı Davranış Analizi Yüksek Lisans Programı açılmıştır. İlk mezunlarını 2014 yılında verecek olan bu programda halihazırda 26 öğrenci eğitim almaktadır. Program ile ilgilenen kişiler uda.anadolu.edu.tr adresinden detaylı bilgiye ulaşabilirler.

Anadolu Üniversitesi Dil ve Konuşma Bozuklukları Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİLKOM), Eskişehir

Telefon: (222) 335 05 80

İnternet: www.dilkom.anadolu.edu.tr

1999 yılında kurulan Anadolu Üniversitesi Dil ve Konuşma Bozuklukları Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİLKOM), Türkiye’de iletişim-dil-konuşma bozukluğu olan çocuk ve yetişkin bireylere toplum hizmeti sağlamada kaliteli ve etkili eğitim olanakları sunarak dil ve konuşma terapisi mesleğinin kurumsallaşması görevini üstlenen özgün bir araştırma merkezidir. DİLKOM’un kurulması ile birlikte Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü bünyesinde Dil ve Konuşma Terapistliği Anabilim Dalı kurulmuş; 2000 yılında yüksek lisans, 2004 yılında da doktora programları başlatılmıştır. Merkezin temel amaçlarından biri de araştırma yapmaktır. Ayrıca, dil ve konuşma bozuklukları alanında çeşitli çalıştay, seminer ve kongreler düzenlenmektedir.

DİLKOM’da topluma yönelik yürütülen hizmetlerde her yaştan bireye değerlendirme, terapi ve eğitim verme önceliklidir. Değerlendirmeler; davranışsal, nesnel ve/veya öznel yöntemler kullanılarak kapsamlı şekilde yapılmaktadır. Her birey için tıbbi değerlendirme önkoşul olarak istenmektedir. Merkezde bireyler dil, konuşma ve işitme sorunları bakımından değerlendirilip, planlanmış haftalık terapi programlarına alınırlar. Terapi hizmetleri bireysel özelliklere uygun olarak planlanmakta, bireysel ve küçük gruplar halinde yürütülmektedir. Bu süreçte aile dayanışması, işbirliği ve eğitimi önemli bir yer tutmaktadır. DİLKOM’da Fonyatri, Kekemelik, Afazi, Gecikmiş Dil ve İşitme olmak üzere beş ana birim faaliyeti bulunmaktadır. Gecikmiş dil biriminde yaygın gelişimsel yetersizlik, otizm riski taşıyan erken bebeklik ve okul öncesi çocuklarına yönelik oyun grupları ve özgül dil bozukluğu olanlara hizmet verilmektedir. Otistik özellikli çocuklara dil ve konuşma terapisi hizmeti başka bir kurumdan aldıkları özel eğitime ek destek terapi olarak sürdürülmektedir.

Ankara Üniversitesi Otistik Çocuklar Tanı, Tedavi, Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara

Telefon: (312) 595 66 54

Ankara Üniversitesi Otistik Çocuklar Tanı, Tedavi, Uygulama ve Araştırma Merkezi 1989 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı öğretim üyelerinin girişimleriyle Prof. Dr. Mualla Öztürk anısına kurulmuş ve 1991 yılında faaliyete geçmiştir. Merkezin temel amaçlarından biri, otistik ve zihinsel özürü çocukların muayene ve değerlendirmesini yapmak, tanı konan çocukların tedavilerinin yapılmasını ve eğitimlerinin düzenlenmesini sağlamaktır. Merkezin diğer bir amacı ise, bu çocukları değerlendirecek, tedavi edecek ve eğitimine katkıda bulunacak elemanları yetiştirmek için diğer fakülte ve kuruluşların ilgili bölümlerine uygulama ve eğitim alanı temin etmektir. Merkezin görevleri arasında; konferans, panel, sempozyum ve benzeri bilimsel toplantılar düzenlemek, ilgilileri ve halkı bilinçlendirmek, ayrıca konuyla ilgili araştırmalar yapmak da vardır. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalının öğretim üye ve elemanları aynı zamanda Merkezin de elemanlarıdır. Merkezin ayrı bir binası vardır.

Merkezde bir yıl içinde yaygın gelişimsel bozukluk kapsamında yaklaşık 100 yeni çocuğa tanı konmaktadır. YGB kapsamında değerlendirilen çocukların yaklaşık üçte ikisi 4 yaş altındaki çocuklardan oluşmaktadır. Merkez, ülkemizde otizm ve benzeri durumları değerlendirmek amacıyla kurulmuş ilk ve tek merkezdir. Ayrıca, otizm ve benzeri durumu olan çocuklarla ilgili standart değerlendirme yapılan, konuya yönelik veri bankası olma özelliği taşıyan bir kuruluştur. Bu sayede, ülkemizde otizm ve benzeri durumlarla ilgili öncü araştırmalar yapılmıştır ve yeni araştırmalar sürdürülmektedir.

**Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi,
Ankara**

Telefon: (312) 363 33 50 / 7303 -3004

İnternet: <http://oeaum.ankara.edu.tr>

Özel Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi (ÖZEAUM), çeşitli engel gruplarında bulunan çocuk ve ailelerine yönelik özel eğitim destek hizmetlerinin yürütüldüğü bir merkezdir. Merkez 1980 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi bünyesinde Özel Eğitim Bölümü'ne bağlı olarak bölüm öğretim elemanları tarafından Özel Eğitim Birimi adıyla kurulmuş ve 2004 yılından itibaren merkeze dönüştürülerek özel eğitim destek hizmetlerini sürdürmüştür. ÖZEAUM'un kuruluş amaçları farklı özelliklere sahip çocuklara ve ailelerine özel eğitim destek hizmetleri sağlamak ve Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesinin ilgili bölümlerindeki lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine özel eğitim alanında gözlem ve uygulama ortamı oluşturmaktır.

Otistik çocukların sayısının giderek arttığı günümüzde, Merkez bu grupta yer alan çocuk ve bu çocukların ailelerine yönelik hizmetlerini artırmıştır. Merkeze otizm tanısıyla başvuran çocuk aileleri Küçük Adımlar Erken Eğitim Programına katılmaktadırlar. Bu program gelişimsel geriliği olan 0-4 yaş arası çocukların ev ortamında aileleri tarafından desteklenmelerini hedef alan kapsamlı bir aile programıdır. Bu süreçte sorumlu Merkez uzmanı çocuğun gelişimsel değerlendirmesini yapmakta, aileye çocuğa ev ortamında beceri kazandırmaya ilişkin öğretim yapmakta ve çocuğun gelişimsel düzeyini belirli aralıklarla değerlendirerek aileye geribildirim sağlamaktadır. Otistik çocuklar, gereksinimleri doğrultusunda dil gelişimi alanında da destek hizmet almaktadırlar. Çocuğun dil gelişiminin desteklenmesi gereken durumlarda, bu çocuklar ve ailelerine dil ve konuşma alanında uzman Özel Eğitim Bölümü öğretim üyeleri tarafından bireysel eğitim ve danışmanlık hizmetleri sağlanmaktadır. Otistik çocuklara ve ailelerine ayrıca okul öncesi ve ilköğretim çağında kaynaştırma programlarından yararlanmalarına ilişkin de danışmanlık hizmetleri verilmektedir.

Trakya Üniversitesi Armağan Dönertaş Engelli Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Edirne

Telefon: (284) 235 31 93

İnternet: <http://www.trakya.edu.tr/Merkezler/zihnehareket/index.htm>

Trakya Üniversitesi Armağan Dönertaş Engelli Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezinin ilk çalışmaları, 1989 yılında Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Çocuk Polikliniğinde başlamıştır. 1994 yılında Trakya Üniversitesine bağlı ayrı bir birim olarak Trakya Üniversitesi Zihin ve Hareket Özürlü Çocuklar İçin Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi adı altında resmen kurulmuştur. Edirneli hayırsever Sayın Erdoğan Dönertaş'ın desteğiyle 1997 yılında Merkeze ayrı bir bina tahsis edilmiştir. Böylece Merkez daha geniş bir mekanda ve daha geniş bir ekiple çalışmalarını sürdürmeye başlamıştır. Sayın Erdoğan Dönertaş'ın kardeşinin adını yaşatmak üzere Merkez 'Armağan Dönertaş Engelli Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi' adını almıştır.

Şu anda Merkez Trakya bölgesine eğitim ve rehabilitasyon hizmeti vermektedir. 2008-9 öğretim yılında Merkeze kayıtlı yaklaşık 60 otizmlı çocuk bulunmaktadır. Özellikle otizmlı çocuklar için uygulanan programlar erken müdahale, PECS, duyusal bütünleştirme, temel hareket eğitimi, yüzme, sanat eğitimi, bireysel ve grup eğitimi programları ile ve aile eğitimi programlarını içermektedir.

Kaynakça

- Autism Speaks (2008). **How can I keep my child safe?** NY: Autism Speaks.
- Autism Speaks (2008). **School community tool kit.** NY: Autism Speaks.
- Batu, S. (Editör) (2012). **Özel Gereksinimli Çocukların Kaynaştırılması.** Ankara: Vize Yayıncılık
- Batu, S. ve Kırcaali-İftar, G. (2005). **Kaynaştırma.** Ankara: Kök Yayıncılık.
- Diken, İ.H. (2010). **İlköğretimde Kaynaştırma.** Ankara: Pegem Akademi
- McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). **Otizimli çocukların etkinlik çizelgelerinin kullanımı: Bağımsızlık, seçim ve sosyal etkileşim.** İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). **Otizimli Çocuklara Konuşma Becerilerinin Öğretimi: Replikler ve Replik Silikleştirme.** İstanbul: Sistem Yayıncılık
- British Columbia Ministry of Education (2000). **Teaching Students ith Autism: A Resource Guide for Schools.** Kanada.
- Danya ve OAR (2004). **Life Journey Through Autism: An Educator's Guide.** Arlington, VA: Organization for Autism Research.
- Dickinson, P. ve Hannah, L. (1998). **It can Get Beter: A Guide for Parents and Caregivers.** İngiltere: National ASutistic Society.
- Easter Upper Peninsula Autism Grant Team (2005). **Visual Supports for Students with Autism** [www1.cenmi.org/mits/downloads/tutorials/VisualSupports.pps].
- Kırcaali-İftar, G. (2003). **Otistik Özellik Gösteren Bireylere İletişim Becerilerinin Kazandırılması.** İstanbul: Ya-Pa Yayınları.
- Kırcaali-İftar, G. (2007). **Otizim Spektrum Bozukluğu.** İstanbul: Daktylos Yayınları.
- Kırcaali-İftar, G. (2008). **'İlköğretim Çağındaki Otistik Çocukların Eğitsel Özellikleri, Gereksinimleri ve Bunların Karşılanması'** 3. İstanbul Otizm Eğitim Günlerinde sunulan bildiri, İstanbul.
- Larsson, E. V., ve diğ. (2003). **The generative language matrix.** LIFE Midwest.
- McCoy, K. M. (1995). **Teaching special learners in the general education classroom** (2. Baskı). Denver: Love.

- McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). **Otizimli çocukların eğitiminde etkinlik çizelgelerinin kullanımı: Bağımsızlık, seçim ve sosyal etkileşim.** İngilizceden Türkçeye uyarlayan: Binyamin Birkan, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). **Otizimli çocuklara konuşma becerilerinin öğretimi: Replikler ve replik silikleştirme.** İngilizceden Türkçeye uyarlayan: Binyamin Birkan, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Olçay-Gül, S. (2012). **Ailelerce sunulan sosyal öykülerin otizm spektrum bozukluğu olan ergenlerin sosyal becerilerine etkileri.** Ankara: Eğiten Kitap
- Remus, M. L., ve Adcock, B. (1998). **Educating kids with and without disabilities together successfully.** Salt Lake City: The Arc of Utah.
- Sailor, W., Gee, K., ve Karasoff, P. (2000). Inclusion and school restructuring. M. Snell ve F. Brown (Ed.) **Instruction for students with severe disabilities.** NY: McMillan.
- Salend, S. J. (1994). **Effective mainstreaming** (3. Baskı). Upper Saddle River, NJ: Merrill.
- Sucuoğlu, B. ve Bakkaloğlu, H. (Editörler) (2013). **Okul öncesinde kaynaştırma: Ne ne zaman nerede neden nasıl kim?** Ankara: Kök Yayıncılık.
- Tekin-İftar, E. (Editör) (2013). **Otizim spektrum bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri** (2. baskı). Ankara Vize Yayıncılık.
- Tekin-İftar, E. ve Kırcaali-İftar, G. (2012). **Özel eğitimde yanlışsız öğretim yöntemleri.** Ankara: Vize Yayıncılık.
- Tymchyshyn, D., Sharara, N. ve Coombe, J. (2007). Caring for individuals with autism: Practical strategies for coping with and managing stress for families. **Disability Digest**, 18(5), 1-2.
- Weber, J., ve Scheuermann, B. (2008). **Educating students with autism: A quick start manual.** Austin, Texas, Pro-Ed.
- Working Forum on Inclusive Schools (1994). **Creating schools for all our students: What 12 schools have to say.**

Tohum Türkiye Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfı, 2003 yılından beri faaliyetlerine devam eden, "Otizm Spektrum Bozukluğu" ve diğer "Yaygın Gelişim Bozukluğu" olan çocukların erken tanınması, özel eğitimi ile topluma kazandırılmasına öncülük edilmesi ve bunun yurt çapında yaygınlaştırılması amacıyla kurulan, kar amacı gütmeyen ve kamu yararını gözeten bir sağlık ve eğitim vakfidir.

Tohum Otizm Vakfının vizyonu, Türkiye'de otizm spektrum bozukluğu ve Yaygın Gelişim Bozuklukları'nın erken tanınması; tanı alan çocukların ve ailelerinin sağlık ve eğitim gereksinimlerinin dünya standartlarında karşılanmasıdır.

Tohum Otizm Vakfı'nın misyonu:

- OSB ve diğer YGB olan çocukların ve ailelerinin çağdaş toplum koşullarında yaşamlarını sürdürebilmeleri için bilgi ve destek gereksinimlerinin karşılanması,
- OSB ve diğer YGB olan çocukların erken yoğun özel eğitim almaları, daha sonra ise en az kısıtlayıcı eğitim ortamına yerleştirilmeleri,
- OSB ve diğer YGB konusunda gereken eğitimi vermek üzere eğitmen kadroları yetiştirilmesinin özendirilmesi, eğitim ve araştırma yapılmasının sağlanması,
- OSB ve diğer YGB konusunda ülke çapında yürütülen sağlık ve eğitim hizmetlerinin desteklenmesi ve iyileştirilmesi,
- OSB ve diğer YGB konusunda tarama, ayrıntılı değerlendirme ve tanılama süreçlerinin dünya standartlarına getirilmesi ve ülke çapında yaygınlaştırılması,
- OSB ve diğer YGB konusunda bilinçli bir kamuoyunun oluşturulmasıdır.

Tohum Otizm Vakfı, yukarıda sıralanan misyonları doğrultusunda eğitim ve sağlık alanlarında önemli projeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca, Özel Tohum Vakfı Özel Eğitim Okulunda otizmliler için eğitim hizmetleri verilmektedir.

Bu kitapçık, Milli Eğitim Bakanlığı ve Tohum Otizm Vakfı işbirliğiyle hazırlanmış olan '**Otizm Spektrum Bozukluğu Eğitim Kitinin**' tamamlayıcısıdır. Otizm Spektrum Bozukluğu Eğitim Kitinde; Otizm Spektrum Bozukluğu El Kitabı, Eğitim Hakkı El Kitabı ve Kimlere Danışabiliriz? El Kitabı, 'Otizmliler Bir Çocuğun Ağzından Otizm' başlıklı bir doküman ve "Uzman, Aile ve Yetkililerin Ağzından Otizm Spektrum Bozukluğu" CD'sinden oluşmaktadır.

Tohum Otizm Vakfı tarafından hazırlanan birinci kitapçık olan '**Otizm Spektrum Bozukluğu: Şimdi ne olacak?**' kitapçığında, otizm spektrum bozukluğu olan çocuk ailesi olarak yaşanan zorluklar açıklanmakta ve bu zorlukları aşmak için pratik ve etkili öneriler sunulmaktadır. Otizm spektrum bozukluğu olan çocuk anne-babalarına ve otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara hizmet veren tüm eğitmen ve uzmanlara, birbirini tamamlayıcı özellikte olan bu kitapçıkları birlikte okumalarını öneririz.

ONLARIN SİZE VE BİZE İHTİYACI VAR!

www.tohumotizm.org.tr
info@tohumotizm.org.tr
Tel: 0212 244 75 00
Faks: 0212 244 75 04